

DE HEERLIJKHEID

PERIODIEK VAN HEEMKUNDEKRING
DE HEERLIJKHEID OOSTERHOUT

Julyrozen

schilderij van de in Oosterhout geboren Adriana Haanen (1814-1895)

DOEL van de HEEMKUNDEKRING

Heemkundekring 'De Heerlijkheid Oosterhout' richt zich op de geschiedenis van Oosterhout en zijn kerkdorpen. Onze activiteiten bestaan uit het verzamelen en archiveren van historisch materiaal in beeld, schrift of audio en die te presenteren door middel van publicaties en het organiseren van lezingen en tentoonstellingen.

LIDMAATSCHAP

Interesse voor de lokale geschiedenis? U bent van harte welkom. De contributie bedraagt € 25,00 per jaar. Voor inwonende gezinsleden is de contributie € 10,00 per jaar. De betaling van het lidmaatschap gaat per bank. Ons rekeningnummer: NL 71 RABO 0126 346 224 t.n.v. Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout. Aan- en afmelden van het lidmaatschap graag schriftelijk bij de penningmeester/ ledenadministratie. Bij afmelding eindigt het lidmaatschap op 31 december van het lopende jaar.

DIT LEDENBLAD

Per ledenadres wordt één exemplaar van dit blad verzonden. Zowel personen als instellingen kunnen, zonder lidmaatschap, eveneens een abonnement nemen. De kosten voor vier edities bedragen € 20,00 per kalenderjaar.

BEZOEKADRES

Huis voor Erfgoed, Zandheuvel 51, 4901 HT Oosterhout, telefoon: 0162-856 133. Ingang van het Trefpunt: achterom aan de St. Vincentiusstraat. Open: dinsdags van 9.00-12.00 uur, vrije inloop en toegang tot onze di-

gitale bestanden. Donderdags van 9.00-12.00 uur vrije inloop met het accent op genealogie. Als u historische bescheiden over Oosterhout en zijn kerkdorpen bezit, dan zouden wij dat graag ter beschikking krijgen om het te archiveren zodat het voor iedereen toegankelijk wordt en bewaard blijft voor ons nageslacht.

HET BESTUUR

Voorzitter - Johan Benneker
Secretaris - Mariëtte van Tilburg
Penningmeester & ledenadministratie - Fred Willems
Bestuursleden - Simon Burggraaf, Martin van Halderen, Frans Timmermans, Ad van Groesen.

ERELEDEN

Jan Broeders†, Bertien Rompa†, Cor Huijben†, Piet van Beek en Martin van Halderen.

CONTRIBUTIE BETALEN!

Nog steeds zijn er leden die hun jaarcontributie over 2019 NIET betaald hebben. Graag z.s.m. overmaken.

ADVERTEERDERS GEZOCHT...

Zoals elke non-profitinstelling is ook onze vereniging volledig afhankelijk van subsidie, donatie, contributie en support van bedrijven en instellingen. Om de kosten van ons ledenblad te dekken, zijn we zeer afhankelijk van advertenties. Als u ons werk sympathiek vindt, plaats dan een advertentie. Neem contact op via de volgende e-mailadressen: info@heemkundeoosterhout.nl of e-mail voorzitter: jhbenneker@ziggo.nl

Colofon

'De Heerlijkheid' is het kwartaalperiodiek van Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout.

Redactie: Paula Pols, Jan Buiks.

Eindredactie: Ton Kuppens & Johan Benneker

Overname van gehele of gedeeltelijke inhoud van deze uitgave is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout.

Vormgeving: Ton Kuppens

Druk: Total Print, Oosterhout

© 2018 alka Design (Ton Kuppens) Oosterhout

Advertentie

OPTICIENS
vd Heijden

Nieuwstraat 2 - 4901 JH Oosterhout
Telefoon: 0162-453288

Natuurlijk begrijpt u met deze titel dat er ergens een belangrijke beslissing is genomen.

Omdat deze inmiddels zesde editie van De Heerlijkheid uiteraard over Oosterhout gaat kunt u afleiden dat het misschien wel met onze Heemkundekring te maken zal hebben. En zo is het ook, maar welke beslissing is dan zo belangrijk om in deze editie vermeld te worden?

Najaar 2018 hebben wij een plan opgezet om als Heemkundekring de 75-jarige bevrijding van Oosterhout op een bijzondere manier te vieren. Plannen zijn er en meestal ook leuk, maar kunnen die ook uitgevoerd worden? Met name geld speelt zoals altijd daarbij een belangrijke rol. In eerste instantie zijn we gestart om daarvoor een netwerkje op te bouwen met mensen en instanties die bij de verwezenlijking een belangrijke rol zouden kunnen spelen.

Belangrijke bondgenoten hebben wij gevonden in het Generaal Maczekmuseum in Breda, VUMO (Voormalig Uitgezonden Militairen Oosterhout) en Jan Caron, eigenaar van een groot aantal militaire voertuigen. Samen met deze nieuwe

'vrienden' hebben we een omvangrijk en interessant programma ontwikkeld. In onderstaande agenda vindt u al de belangrijkste onderdelen van dat programma.

Ook uw hulp kunnen we gebruiken. Geïnteresseerd? Mijn telefoonnummer is 0162-456235.

Maar hoe zit het met
'DE KOGEL IS DOOR DE KERK'?

De plannen zijn er, belangrijke onderdelen zijn er en waren al gestart, maar toch waren de 'vrienden' er nog niet zeker van dat alles door zou kunnen gaan. Subsidie van de gemeente Oosterhout speelde hierbij de beslissende rol. Begin juni kwam dan die 'kogel' en daardoor kunnen wij als Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout ons presenteren aan alle Oosterhouters en tijdens de expositie in de foyer van de Bussel ook laten zien met hoeveel belangrijke onderdelen van de Oosterhoutse historie wij bezig zijn, met dank aan allen en de gemeente Oosterhout

Ik wens u een fijne en zonnige zomer
Johan Benneker, voorzitter.

Agenda 2019

Maandag 16 september

Lezing over dr Albert van de Poel in 'Huis voor Erfgoed', Zandheuvel 51

Dinsdag 24 sept. t/m 21 okt.

Kerkelijk Oosterhout in vitrines Theek 5

Maandag 7 oktober

Lezing over de 1e Poolse pantserdivisie in Theek 5

Dinsdag 22 oktober t/m

woensdag 6 november

Uitgebreide expositie '5 jaar Bevrijding van Oosterhout' in foyer van de Bussel

Zondag 27 oktober

Lezing Miriam Guensberg met pianist (organisatie Theek 5)

Zaterdag 2 november

Defilé militaire voertuigen

Zaterdag 2 november

Bevrijdingsconcert in grote zaal van de Bussel, m.m.v. De Oosterhoutse Nachtegalen, Gemengd Zangkoor Oosterheide en de Koninklijke Muziekvereniging Oosterhout

Zaterdag 2 en zondag 3 november

Re-embarquementteam in Slotpark

Dinsdag 10 december 2019 t/m

donderdag 7 januari 2020

Expositie Theek 5 in vitrines

Zie voor aanvullende gegevens onze nieuwbrieven.

Mag ik mij, om te beginnen, even aan u voorstellen. Mijn naam is Paula Pols en sinds begin van dit jaar ben ik bij De Heerlijkheid Oosterhout actief als degene die de 'public relations' van de heemkundekring voor haar rekening neemt en als redacteur/eindredacteur van De Heerlijkheid.

Na bijna veertig jaar als journalist bij BN DeStem gewerkt te hebben, ben ik nu op 63-jarige leeftijd met vervroegd pensioen. Alle tijd dus om me nuttig te maken bij deze interessante en gezellige kring.

Wat hebben wij deze uitgave allemaal voor u in petto? Vanzelfsprekend zijn er de vaste elementen, zoals de Oosterhoutse straatnamen, waarin Christ Buiks u meeneemt over 'sheren straete', en de schildersrubriek van Nico Bekers die verder ingaat op de talentvolle schildersfamilie Haanen.

Van Frans van Wanrooij is het op een na laatste deel van de serie 'De tragiek van de triptiek' afkomstig: het eerste deel van de epiloog over het roerige leven van de familie Van Dongen van Dalem.

Nieuw is de rubriek Uit ons archief..., waarbij John van Vugt en Jan van Ham het archief induiken om daar interessante en soms vermakelijke onderwerpen uit te halen. Voor deze eerste aflevering gaan zij terug naar de periode 1860-1880.

Martin van Halderen en Ad van Groesen gingen op de koffie bij Frans Timmermans, die samen met Bauke Terpstra en Ap Ramaker een interessante GPS-tocht in elkaar heeft gezet.

Deze fietstocht voert langs plekken in de gemeente Oosterhout die tijdens Tweede Wereldoorlog en de bevrijding - dit jaar 75 jaar geleden - van belang zijn geweest.

We nemen alvast een voorschotje op de bevrijding met de aankondiging van de geplande activiteiten van de heemkundekring in dit bijzondere jaar en een verhaal over de Goorse Brug.

Jacob Jonker vertelt over de vestiging van de gendarmerie in Oosterhout, 'omdat dat meer dan andere plaatsen open lag voor vagebonden en ander slecht volk en om de smokkel tussen België en Nederland tegen te gaan.' Van mijn hand vindt u een verhaal over de verlegging en verbreding van Wilhelminakanaal en Markkanaal, een enorme en ingrijpende operatie, waarvan de eerste fase nu vijftig jaar geleden werd afgerond.

Ik wens u veel leesplezier.
Paula Pols

Inhoudsopgave

Info De Heerlijkheid	2
Colofon	2
Van de voorzitter	3
Agenda 2019	3
Redactioneel	4
Inhoudsopgave	4
75 jaar vrijheid in Oosterhout	5
Verlegging Markkanaal en Wilhelminakanaal	6
Uit ons archief	9
Schilderen werd familie Haanen met de papelel ingegeven	10
Grandioos bevrijdingsconcert in De Bussel	14
GPS-Tocht langs Oosterhoutse bevrijdingslocaties	15
Oosterhoutse straatnamen (dl 6)	16
Het mysterie van de Goorse Brug	21
Op de koffie	24
Gendarmerie en Koninklijke Marechaussee in Oosterhout	25
Historisch belangrijke vondst te Oosterhout (deel 4)	30
Broederhuis, weeshuis en patronaat in Oosterhout	35

Dit blad is gedrukt en gebonden door

Total Print Oosterhout

dé drukkerij/repro/printshop van Oosterhout en omstreken. Total Print: uw grafische partner!

www.drukkerijtotalprint.nl

75 jaar vrijheid in Oosterhout

Bevrijdingsconcert en expositie in Theater de Bussel

Tekst: Paula Pols / Foto: Anneke Moerenhout

Natuurlijk was het groot feest toen Oosterhout en zijn kerkdorpen in de herfst van 1944 bevrijd werden van de Duitse bezetters. Voor de inwoners van de gemeente was de Tweede Wereldoorlog voorbij.

Dat feest gaan we dit jaar, 75 jaar later, nog eens dunnetjes overdoen met een grandioos bevrij-

dingsconcert op zaterdag 2 november in Theater de Bussel. Gemengd Zangkoor Oosterheide, Koninklijke Muziekvereniging Oosterhout en De Oosterhoutse Nachtegalen zorgen gezamenlijk voor een prachtige en gevarieerde avond, met veel muziek en zang rond het thema bevrijding. Tijdens het concert worden op een filmdoek bevrijdingsbeelden vertoond, verzorgd door heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout en VUMO.

Swingende muzikale omlijsting

Aansluitend zorgt de zevenkop-pige band Mollies Jazzbunch tijdens een gezellige nazit voor een swingende muzikale omlijsting. Het concert begint zaterdag 2 november om 20.15 uur. Kaarten à 19 euro zijn verkrijgbaar via

www.theaterdebussel.nl.

Expositie

In de foyer van Theater de Bussel is tegelijkertijd een expositie te zien over de bevrijding 75 jaar geleden en alles wat daarmee te maken heeft.

Met vooral veel foto's en bijvoorbeeld uniformen die in die tijd gedragen werden door de bevrijders.

De expositie wordt georganiseerd door heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout, met medewerking van de VUMO (Vereniging Voormalig Uitgezonden Militairen Oosterhout) en het Maczek Museum in Breda, dat vooral de Poolse inbreng bij de bevrijding zal belichten.

De tentoonstelling wordt op 22 oktober a.s. om 10.30 uur geopend en is te bezoeken tot en met 7 november 2019.

FOTOGRAFIE ANNEKE MOERENHOUT MADE

Oorlogsmonument in het Slotpark

Verlegging Markkanaal en Wilhelminakanaal

Drie miljoen kuub zand verzet bij kanaalwerken

Door Paula Pols

Ruim een halve eeuw geleden kwam het Markkanaal in Oosterhout haaks, als bij een T-kruising, op het Wilhelminakanaal uit.

Knap lastig voor de schippers van de over het algemeen langgerekte vrachtschepen om daar de scherpe bochten te nemen. In de zwaaiikom (waar nu de Oosterhoutse jachthaven is) konden de kapiteins op een dusdanige manier keren en manoeuvreren, dat hun schepen weer in de goede richting kwamen te liggen en zij hun weg konden vervolgen. Dat 'zwaaien', zoals dit manoeuvreren in schipperstaal heet, was echter een langdurig en moeizaam karwei, zeker toen na de Tweede Wereldoorlog het vervoer van goederen over water aan populariteit won en de vrachtschepen steeds langer, hoger en dús dieper werden.

Er was eigenlijk maar één oplossing: de aansluiting van het Markkanaal op het Wilhelminakanaal moest verbeterd worden én de kanalen, bruggen en sluizen moesten worden aangepast aan de eisen van het moderne scheepvaartverkeer.

Ingenieur Lieuwe Tiemersma (82) uit Waalwijk weet er alles van. Hij was als waterbouwkundige werkzaam bij Rijkswaterstaat. Deze overheidsinstantie besloot in juli 1965 tot een grootscheepse operatie aan de vaarwegen rond Oosterhout. Tiemersma werd aangesteld als hoofdprojectleider en moest de werkzaamheden in goede banen leiden. Het project, dat uiteindelijk de periode 1968-1980 besloeg, behelsde de afbuiging van het laatste deel van het Markkanaal naar het noorden. Tegelijkertijd werd het Wilhelminakanaal op dat punt opgeschoven naar het westen, waardoor de aansluiting van het Markkanaal op het Wilhelminakanaal veel vloeiender werd. Naast deze ingrijpende verandering werden beide kanalen breder en dieper gemaakt.

De eerste grote klus was de verlegging van het laatste stuk van het Markkanaal en het opschuiven van de aansluiting met het Wilhelminakanaal naar het westen. "Hierdoor zou het zwaaien van de schepen niet meer nodig zijn en werd veel tijdswinst geboekt. Maar het hele project was een dure en langdurige operatie. Huizen en boerderijen moesten wijken en land moest onteigend worden. Dat

costte behoorlijk wat tijd", weet Tiemersma zich nog goed te herinneren.

Om een en ander in een duidelijk perspectief te plaatsen: het ministerie van Verkeer en Waterstaat zegde al in 1957 toe mee te werken aan verbetering van beide kanalen, zodat die ook geschikt zouden zijn voor schepen tot 1.350 ton. In juli 1965 werd het sein definitief op groen gezet. Uiteindelijk kon Rijkswaterstaat in juni 1968 beginnen met de eerste werkzaamheden - de verlegging van het Markkanaal - die bijna een jaar, tot eind april 1969, zouden duren. Het totale project liep door tot 1980.

Niet alleen de loop van het Markkanaal (in gebruik genomen in 1915) en het benedenpand (het laagste gedeelte) van het Wilhelminakanaal (in gebruik genomen in 1912) moest worden verlegd, ook de sluis in het Markkanaal en Sluis 1 in het Wilhelminakanaal werden verplaatst. Sluis 1 werd van het oude naar het nieuwe Wilhelminakanaal verplaatst, zo'n 300 meter westelijker, bij wat nu de Wilhelminabrug heet. Van de oude Sluis 1 rest alleen nog het oude pompemaal aan de Wilhelminalaan 93, dat nu de status van gemeentelijk monument heeft.

De Marksluis werd 500 meter naar het noordwesten verlegd, in de huidige Burgemeester Huijbrechts-Schiedonlaan. De overbodig geworden zwaaiikom werd jachthaven en heeft aan de noordkant een open verbinding met de benedenloop van het Wilhelminakanaal.

Zowel de Marksluis als de nieuwe Sluis 1 zijn schutsluizen, omdat de drie vaargebieden - Markkanaal, Wilhelminakanaal bovenloop en Wilhelminakanaal benedenloop - aparte stroomgebieden zijn met eigen waterstanden en eigen invloeden daarop. Denk bijvoorbeeld aan de Haringvlietssluisen. Als die geopend zijn, heeft dat consequenties voor de waterstand in De Biesbosch, dus ook voor die in het benedenpand van het Wilhelminakanaal.

Het verbeteren van de aansluiting van de twee vaarwegen was slechts het begin van het hele project. De bredere en hogere vrachtschepen hadden meer ruimte nodig, dus was het ook nodig om beide kanalen breder en dieper te maken. "De kanalen waren berekend op kleine coasters en

op het type vrachtschip Kempenaar, een schip van 2,90 meter breed en met een diepgang van 2,50 meter. Die kon maar voor twee derde geladen worden om door de beide kanalen te kunnen varen. Tilburg, waar het Wilhelminakanaal naartoe liep, had in die tijd ook geen haven waar een schip van 1.350 ton in kon.”

Met een dergelijk groot project kun je niet verwachten dat alles zonder problemen verloopt. Het ging inderdaad niet allemaal even makkelijk, vertelt Tiemersma. Hij geeft wat voorbeelden: “De 6 tot 8 meter hoge dijk aan de zuidkant van het Markkanaal, bij Ter Aalst, was een beschermd natuurgebied, met bijzondere planten en bomen. Daar mochten we niet zomaar in gaan graven, wat normaal gesproken wel nodig is om de boorden van het kanaal te verankeren in de grond. Uiteindelijk hebben we het Markkanaal alleen aan de noordkant verbreed van 24 tot 45 meter en de bodem verdiept van 2,40 tot 3,50 meter. Voor de dijk aan de zuidkant, het beschermde gebied, heb ik speciale schroefankers bedacht. Deze ankers, met aan het einde een schroefblad van 30 centimeter, werden over een lengte van 4,50 meter en haaks op de richting van de boorden in de dijk ‘geschroefd’. Hierdoor was het afgraven van de dijk niet meer nodig. Aan de kanaalkant van de dijk werden de nieuwe boorden verankerd met 4,50 meter lange ankerstangen, die aan de andere kant van de dijk werden vastgeschroefd aan ingegraven betonnen platen van 1.20 bij 1.20 meter.”

Door het inzetten van dit nieuwe type schroefankers werd het natuurgebied gespaard en was de boordvoorziening van de dijk toch stevig genoeg om de kracht van de stroming in het bredere en diepere kanaal en de boeggolven van de vrachtschepen te weerstaan. “Deze schroefankers werden toentertijd door TNO getest en geschikt bevonden. De resultaten van dit onderzoek zijn in diverse rapporten vastgelegd. Volgens mij worden ze nog steeds gebruikt”, denkt Tiemersma, die voor zijn idee werd gedecoreerd door de toenmalige minister van Verkeer en Waterstaat, Tjerk Westerterp.

Het is slechts een van de vele ‘uitdagingen’ die Tiemersma en zijn mannen tegenkwamen. “We moesten bij de verbreding rekening houden met de bebouwing aan weerszijden van het Wilhelminakanaal. Er moesten ook de nodige leidingen en rioleringsbuizen verlegd worden, maar dat zijn dingen die je nu eenmaal gewoon tegenkomt bij een dergelijk groot project. Onder de benedenloop

van het Wilhelminakanaal liepen bijvoorbeeld olie- en benzineleidingen tussen het Duitse Ruhrgebied en de haven van Rotterdam. We moesten eerst meten hoe diep ze lagen en of ze een probleem vormden voor onze plannen. Maar deze buizen lagen gelukkig 2 meter dieper dan wij wilden graven, wat in die tijd diep genoeg was”, weet Tiemersma. Een merkbare verandering was dat er in Oosterhout in het Wilhelminakanaal drie nieuwe bruggen moesten komen, waar de steeds hoger wordende vaartuigen onderdoor konden. Het gedeelte van de snelweg A27 tussen Keizersveer en Breda was toen net klaar en de brug over het kanaal was al op de juiste hoogte gebracht. Maar de bruggen in de Tilburgseweg, de Slotlaan en Bredaseweg waren te laag en hadden een te smalle doorvaartopening voor het moderne scheepvaartverkeer. Daar was maar één oplossing voor: de bruggen moesten compleet vervangen worden. Daarbij moest uiteraard rekening worden gehouden met de verbreding van de vaarweg. Ook bij Ter Aalst in het Markkanaal moest een nieuwe brug aangelegd worden.

“Er werd tijdens het hele project een enorme hoeveelheid zand afgegraven, bijna drie miljoen kuub”, vertelt Tiemersma. „Wij moesten dat zand kwijt. Met de helft daarvan werd toen het nieuw aan te leggen industrieterrein Weststad helemaal opgespoten en zo’n 400.000 kuub werd gebruikt voor de aan- en afvoerwegen van de nieuwe bruggen bij Moerdijk en Keizersveer. De rest ging naar de provincie of werd verkocht aan ‘zandboeren’.” Tiemersma is ervan overtuigd dat de scheepvaart economisch gezien steeds belangrijker wordt: “Een modern binnenvaartschip kan zo’n dertig

Het Markkanaal werd aan de noordkant (links op de foto) verbreed en verdiept. In het kanaal is nog net de oude oever te zien; het kanaal wordt bijna twee keer zo breed. Rechts de dijk met de nieuwe boordvoorziening die werd aangelegd met behulp van schroefankers. (Foto ministerie van Verkeer en Waterstaat)

containers meenemen en kan dan ook nog onder de bruggen in Nederland door. Om deze goederen over land te vervoeren, heb je minimaal zo'n vijftien vrachtwagens nodig."

Alles bij elkaar was het een kostbare operatie, waarvoor de overheid diep in de buidel moest tasten. Maar niet alleen de rijksoverheid, ook de provincie Noord-Brabant en de gemeenten Oosterhout en Breda droegen bij in de kosten. In 1967 werden de totale kosten geraamd op 65 miljoen gulden. Daarvan kwam twee derde ten laste van het Rijk en een derde voor rekening van de provincie en de beide betrokken gemeenten.

Zo'n drie miljoen kuub zand werd verzet tijdens de werkzaamheden aan beide kanalen.

Een groot gedeelte daarvan werd gebruikt voor het opspuiten van het nieuwe Oosterhoutse industrieterrein Weststad. (Foto: collectie Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout)

Het sluzengebied zoals het er nu uitziet. Midden-rechts de Zwaaiikom met daaronder de voormalige loop van het Wilhelminakanaal, die nog net te zien is. Sluis I is zo'n 300 meter in westelijke richting opgeschoven. De oude loop van het Markkanaal is ook duidelijk te zien; de nieuwe Marksluis ligt ongeveer 500 meter naar het noordwesten.

Tot zijn overlijden in juni 2018 was het beheer van ons digitale archief in handen van ons zeer gewaardeerde lid Bertien Rompa †. Dit werk werd na diens overlijden op verzoek van het bestuur overgenomen door Jan van Ham en John van Vugt.

Allereerst moesten zij natuurlijk gaan verkennen wat er tot dat moment zoal was opgeslagen. En daarbij zijn zij op verrassende onderwerpen gestuit. Vanaf deze uitgave gaan zij de lezers daarvan deelgenoot maken en publiceren we in ons kwartaalblad fragmenten uit weekbladen en magazines. Te beginnen met berichten uit het jaar 1860. Soms gemakkelijk, soms aangrijpend maar vooral leuk om de toen gebruikte taal eens te bezien.

Uit: Weekblad voor Oosterhout en omstreken, d.d. 15 juli 1860

Gepasseerde Maandag namiddag viel eene 74 jarige vrouw, te Waspik woonachtig, door eene onbekende oorzaak, voorover in de gracht van het klooster Sint Catharinadal, alhier, en zou daarin zeker den dood gevonden hebben, ware zulks niet door eene aldaar in de nabijheid zijnde vrouw opgemerkt geworden. Deze spoedde zich onmiddellijk naar het klooster om hulp te vragen en het mogt aan een der knechts gelukken, de ongelukkige nog in tijds te redden. Na liefdelijk in het klooster te zijn opgenomen en van het noodige voorzien, is deze per rijtuig huiswaarts gebracht.

Uit: Weekblad voor Oosterhout en omstreken, d.d. 19 augustus 1860

Een jongen werkzaam bij den heer Fick alhier, heeft verleden Maandagmiddag, onvoorzigtig met kruid spelende door daarbij vuur aan te brengen, door eene ontploffing daarvan, het ongeluk gehad zijne oogen zwaar te kwetsen.

Uit: Weekblad voor Oosterhout en omstreken, d.d. 26 augustus 1860

Den Hout, onder Oosterhout, 20 aug. 1860. Deze dagen klom hier een 10 jarige jongen, W.v.M., in eene hoogen kanadaschen boom, met het ongelukkige gevolg, dat hij onverhoeds naar beneden stortte en even boven den elleboog den regter arm brak; toevallig was een chirurgijn in de nabijheid, die onverwijld de heilkundige hulp toediende.

Uit: Weekblad voor Oosterhout en omstreken, d.d. 7 oktober 1860

Laatstleden Woensdag, des middags, even voor 12 ure, waren eenige kinderen in de Ridderstraat alhier spelende. Een derzelve het dochttertje van A. v. M., oud 1½ jaar, had het ongeluk aldaar in eene gracht te vallen, en zou ongetwijfeld verdrongen zijn, indien niet de heer J.A. van Spaandonk, op het naburige kantoor van den heer ontvanger der directe belastingen werkzaam, door het geschrei der andere kinderen opmerkzaam gemaakt, onmiddellijk ter hulp was gesnel, welke zich geheel gekleed te water begaf en het genoegen mocht smaken, het bijna verdrongen kind, nog juist in tijds te redden en aan de ouders terug te geven.

Uit: Weekblad voor Oosterhout en omstreken, d.d. 15 maart 1863

Verleden Zaterdag namiddag is het 2½ jarig dochttertje van C. R., landbouwer, wonende in de Dwarsstraat alhier, al spelende in een sloot gevallen, en ofschoon het eerst weinige oogenblikken werd vermist, daaruit levenloos opgehaald.

Uit: Weekblad voor Oosterhout en omstreken, d.d. 4 januari 1863

Het 8 jarig dochttertje van den landbouwer M. R. kreeg een witte boon in den luchtpijp en is op het Kerstfeest Zondagsavonds overleden. Tot het doen van een operatie konden de ouders niet besluiten.

Uit: Nieuwe Bredasche en Oosterhoutsche Courant d.d. 12 februari 1863

In de vorige week had te Dorst, onder deze gemeente een meisje van 4 jaren oud, het ongeluk in een kokende pot met melk te vallen en zich zoodanig te verbranden, dat zij Donderdag morgen, na vreeselijke smarten te hebben geleden, is bezweken.

Schilderen werd familie Haanen met de paplepel ingegeven

Door: Nico Bekers

In de laatste twee nummers van ons heemkundebblad stonden al artikelen over twee leden van de familie Haanen: Adriana en Remigius. Er waren in deze familie nog meer leden die de schilderkunst beoefenden.

Vader Casparis gaf ook les aan zijn andere kinderen: George Gillis en Elisabeth Alida. Cecil Haanen was een zoon van Remigius Haanen. Over deze vier kunstschilders volgt hieronder de nodige informatie en ook een paar schilderijen. De familie Haanen is een schildersfamilie die zich in 1812 vanuit Utrecht in Oosterhout vestigde en in 1830 weer naar haar geliefde Utrecht terugkeerde.

Casparis, de vader

Casparis Haanen werd in 1778 in Bilzen in België geboren en overleed in 1849 in Amsterdam. Hij was getrouwd met Isabella Sangster, geboren in 1777 in Am-

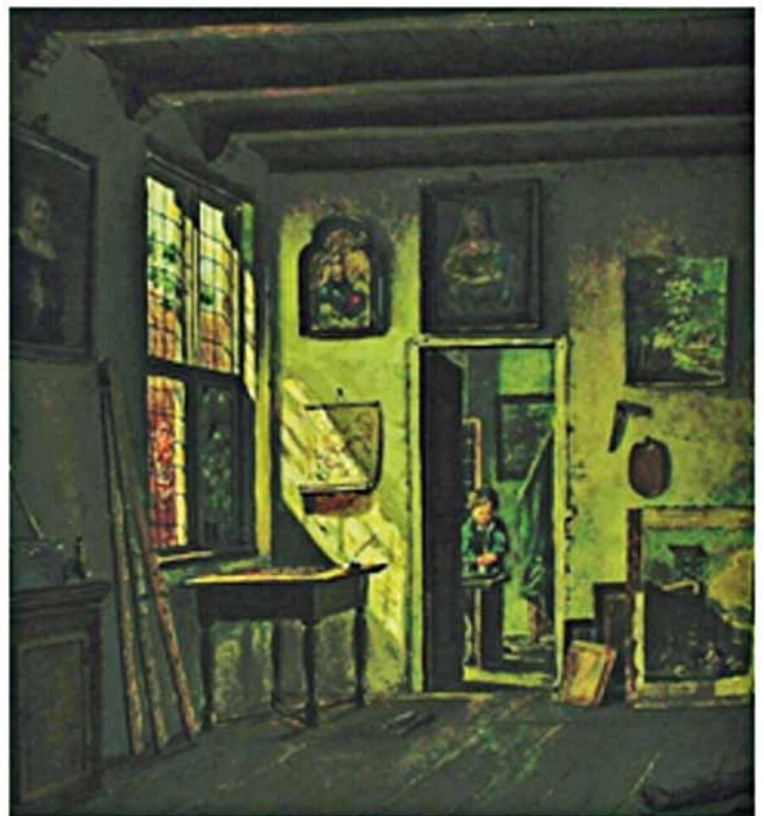
sterdam en in 1846 daar overleden. Uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren: George Egidius

Dit schilderij is gemaakt in 1838 en met olieverf op canvas geschilderd, afmetingen 53,5 x 65,6 cm.

Dit portret (potloodtekening) van Casparis is gemaakt door zijn dochter Adriana Johanna Haanen. Afmeting: 12,7 x 8,77 cm.

Dit schilderij is op papier met waterverf geschilderd, afmetingen: 27,8 x 26,2 cm. De titel ervan is 'Atelier van de schilder'. Een weergave van Casparis' atelier in Utrecht.

Haanen, geboren op 4 november 1805 en jong gestorven, George Gillis, Elisabeth Alida, Remigius Adrianus, Adriana Johanna en Catharina Isabella Haanen, geboren op 26 december 1816 in Utrecht en op 2 maart 1830 aldaar gestorven. Casparis was een schilder van keukeninterieurs en landschappen. Maar hij kon meer dan alleen schilderen; hij was ook koopman, kunsthandelaar en restaurateur van schilderijen. Daarbij knipte hij ook silhouetten. Zijn kinderen kregen les van hem. De meesten werden eveneens gewaardeerde kunstschilders.

George Gillis Haanen

Geboren op 23 augustus 1807 in Utrecht, overleden in 1879 in Bilsen, Duitsland. George was de oudste schilderende zoon van het echtpaar Haanen.

In 1831 werd hij lid van het Genootschap Arti Sacrum te Rotterdam en in 1835 lid te Amsterdam. Hij schilderde en tekende landschappen, stadsgezichten, avondstemmingen en interieurs bij kaars- en lamplicht. Schilderijen van hem hangen in het Stedelijk Museum in Breda, in het Centraal Museum in Utrecht en in het Historisch Museum in Amsterdam.

Schilderij Avondles (bovenstaand)

Olieverfschilderij op paneel, genrestuk met interieur. Centraal een moeder/gouvernante die kinderen voorleest en onderwijst (avondles). Zij wordt aangelicht door een gaslamp boven de tafel. In de ruimte waarin zij verblijft, zijn zes kinderen aanwezig, vijf meisjes en een jongen. Het jongste meisje staat op een voetstoot en luistert aandachtig naar haar moeder/gouvernante. De andere vier meisjes schrijven, een van hen loopt met een lei en één meisje handwerkt bij een vuurkorf. De jongen kijkt door het raam, terwijl hij een gordijn opzij schuift.

Het licht boven de tafel brengt een warme gloed op de rode japon van de moeder/gouvernante. Achter de eettafel staat een kamerscherm. Op de achtergrond een tafel met vier volwassenen eromheen.

Hun kaartspel wordt zwak aangelicht door een brandende kaars. Bijzonder zijn de drie verschillende lichtpunten en warmtebronnen: kaars, gaslamp en houtvuur.

Gesigneerd en gedateerd rechts midden. Ingelijst, lijst in een lijst. Mogelijk is de zwart gekleurde lijst de originele lijst. De tweede lijst is verguld en versierd met hoekornamenten. Het schilderij vertoont overeenkomsten met 'De Avondschoon' van

Zelfportret van Gillis Haanen, getekend met potlood in 1817.

George Gillis Haanen in de collectie van het Rijksmuseum Amsterdam. Dit schilderij is ontstaan in 1831. Olieverf op paneel. De afmetingen zijn 41 x 48,5 cm. Het Stedelijk Museum in Breda heeft het in zijn bezit.

*'Storm clouds over a Dutch town',
eveneens van
Gillis Haanen.
Olieverf op paneel,
afmetingen:
31,55 x 40 cm,
uit 1849.*

Elisabeth Alida Haanen

Geboren op 9 augustus 1809 in Utrecht en overleden op 8 juni 1845 in Amsterdam. Alida trouwde met Petrus Kiers, kunstschilder en graficus. Ze specialiseerde zich in het schilderen van gen-

restukken, veelal interieurstukjes in de stijl van zeventiende-eeuwse meesters als Gerard Dou en Gabriël Metsu. Regelmatig zijn ook dieren afgebeeld, zoals honden en vogels, of wild en vis. ►

Het portret van Elisabeth Alida Haanen is gemaakt naar een tekening van L.H. de Fontenay in 1840. Het is in bezit van het Rijksmuseum Amsterdam.

'Vrouw met een mand met fruit aan de arm' is door Elisabeth Alida gemaakt in 1844. Het is geschilderd met olieverf op paneel. De afmetingen zijn 33,5 x 27,9 cm.

Dit schilderij met de titel 'Duiven' stamt uit 1841. Het is geschilderd met olieverf op paneel en is in het bezit van het Teylers Museum in Haarlem.

Daarnaast zijn enkele stillevens en portretten van haar bekend. In 1838 werd ze erelid van de Koninklijke Academie in Amsterdam. Werk van haar vinden we onder meer in het Teylers Museum te Haarlem, het Amsterdams Historisch Museum en het Instituut Collectie Nederland te Amsterdam.

Cecil Haanen

Een schilder die ik ook bij de familie Haanen reken, is Cecil Haanen, geboren uit het huwelijk van een Nederlandse vader (Remigius Haanen) en een

'Die Schuh drückt' is Cecils eerste schilderij. Geschilderd met olieverf op paneel in Venetië.

Oostenrijkse moeder. Cecil werd op 3 november 1844 in Wenen geboren en hij stierf op 24 september 1914. Waar hij stierf is niet bekend. Cecil had de Oostenrijkse nationaliteit. Vader Remigius had zijn zoon een carrière als schilder ten strengste verboden, wat de bron was van een langdurig vader-zoonconflict, dat de carrière van Cecil nadelig heeft beïnvloed. Na zijn studie aan de academies van Wenen, Karlsruhe en München zette Cecil zijn opleiding voort aan de academie van Antwerpen. Hij maakte verschillende reizen o.a. naar Venetië, waar hij zich in 1873 definitief vestigde. Hij schilderde genrestukken, meestal betrekking hebbende op het Italiaanse volksleven, vooral Venetiaanse voorstellingen met als onderwerp de vrouw als furie.

Bronnen:

RKD Den Haag, een site waar je veel informatie over de schilder en zijn schilderijen kunt vinden.
Mappen met informatie over schilders, samengesteld door Theo Adriaanse en Nico Bekers.
Het Stedelijk Museum in Breda met informatie over Gillis Haanen.
Boekje 'Familie Haanen Werken en Leven' in 2012 door Nico Bekers gemaakt.

'The Pearl Stringers', olieverf op paneel, geschilderd in 1876 in Venetië. De afmetingen: 64,8 x 94,5 cm.

Grandioos bevrijdingsconcert in De Bussel

Door Paula Pols

Natuurlijk was het groot feest toen Oosterhout en zijn kerkdorpen Den Hout, Dorst en Oosteind eind oktober, begin november 1944 werden bevrijd van de Duitse overheersers en er een einde kwam aan een viereneenhalf jaar durende bezetting. Slechts weinigen kunnen zich dat nog uit eigen ervaring herinneren, maar van het besef dat vrijheid een groot goed is - zo niet het gróóste goed - is jong én oud doordrongen. Dus vieren we dit jaar dat we al 75 jaar in vrijheid leven.

Heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout heeft daarom een grandioos bevrijdingsconcert georganiseerd, dat op zaterdag 2 november vanaf 20.15 uur plaatsvindt in Theater de Bussel. De Oosterhoutse Nachtegalen, Gemengd Zangkoor Oosterheide en de Koninklijke Muziekvereniging Oosterhout zorgen die zaterdagavond gezamenlijk voor een prachtige en gevarieerde avond, met veel muziek en zang rond het thema bevrijding. Tijdens het concert worden op een filmdoek bevrijdingsbeelden vertoond, verzorgd door heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout en de VUMO (Vereni-

ging Voormalig Uitgezonden Militairen Oosterhout). Na afloop van het concert gaan we in de foyer van De Bussel nog even gezellig door. Daar zorgt de 7-koppige band Mollies Jazzbunch in een sfeervolle omgeving voor een swingende muzikale nazit. Deze bijzondere avond mag u niet missen. Komt allen en neem vrienden en familie op 2 november mee naar Theater de Bussel. Kaarten voor dit zeer speciale bevrijdingsconcert kosten 19 euro en zijn te verkrijgen via de website www.theaterdebussel.nl of aan de kassa van Theater de Bussel en de VVV Oosterhout aan de Torenstraat 10 in Oosterhout. De Kassa is geopend op maandag van 10.00 tot 17.00 uur, van dinsdag tot en met vrijdag van 10.00 tot 20.00 uur en op zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur. Telefonisch reserveren kan ook, van maandag tot en met vrijdag van 10.00 tot 17.00 uur via 0162 - 42 86 00.

Engelse soldaten trekken op 30 oktober 1944 met hun tanks de Oosterhoutse binnenstad in. De Oosterhouters zijn bevrijd!

Geallieerde macht rolt binnen — 30 Oct. 1944

GPS-Tocht langs Oosterhoutse bevrijdingslocaties

Door Paula Pols

Hoewel Nederland pas volgend jaar 75 jaar vrijheid viert, was Noord-Brabant al in 1944 verlost van de Duitse bezetters.

Ap Ramaker, Bauke Terpstra en Frans Timmermans hebben daarom, in samenwerking met heemkundekring De Heerlijkheid Oosterhout, een GPS-tocht uitgezet langs verschillende locaties in en rond de gemeente Oosterhout die met de indrukwekkende gebeurtenissen tijdens en aan het eind van de Tweede Wereldoorlog te maken hebben. Bij de tocht wordt gebruikgemaakt van de app IZI-travel, die gratis is te downloaden op je mobiele telefoon. Als je op pad gaat, volg je de route zoals die op het scherm van je mobiele telefoon staat. Kom je langs een gedenkwaardige plaats, dan begint je mobiel te praten en geeft uitleg over wat zich hier in de Tweede Wereldoorlog heeft afgespeeld. Je kunt de tekst, die is ingesproken door Annie Kuijpers, ook nalezen en het geheel wordt extra verduidelijkt door foto's en filmpjes. Een mooie bijkomstigheid is dat de tocht

leidt door de fraaiste stukjes natuur in en rond Oosterhout en zijn kerkdorpen Dorst, Den Hout en Oosteind. De gratis app is te downloaden voor smartphone (IZI-travel voor Android in Play Store) en I-phone (IZI-travel voor I-phone in App Store). De GPS-tocht is te vinden onder het kopje 'Ik ga naar...' waarna je in het zoekvenster 'Oosterhout' kunt invullen. De route vind je onder het kopje 'Oorlog en bevrijding te Oosterhout en omgeving 1940-1944'. Wie liever thuis achter de computer de route wil volgen, kan naar de site van IZI-travel surfen, waar je de route vindt onder Oosterhout, eveneens onder het kopje: 'Oorlog en bevrijding te Oosterhout en omgeving 1940-1944'. De site biedt een plattegrond, tekst en uitleg, foto's, maar natuurlijk niet de prachtige vergezichten, de frisse wind in je gezicht en de gezellige terrasjes langs de route. Geocaching-liefhebbers kunnen de route ook volgen. Via de website www.geocaching.com wordt de route aangegeven onder het kopje '1944-2019 75 jaar bevrijding van Oosterhout'.

Een van de herdenkingslocaties langs de GPS-route is de brug bij Ter Aalst, waar de bevrijders in de eerste dagen van november 1944 met behulp van een Bailey-brug het Markkanaal zijn overgestoken. (Foto: Rinus Kuijpers)

Oosterhoutse straatnamen (6)

Straatnamen uit het centrum van Oosterhout (Middelwijk)

Door Christ Buiks

Het is opvallend dat een groot aantal straatnamen in Oosterhout-centrum vrijwel niet of heel laat in de archiefbronnen verschijnt, zoals bijvoorbeeld de Waterloostraat, de Bosstraat, de Nieuwstraat en de St. Janstraat. Die straten werden vroeger vaak allemaal aangeduid als sheren straete, een openbare straat dus. Ook een flink aantal straatnamen verdween in de loop der eeuwen, zoals onder meer de Akkerstraat, de Akkerweg en de Goorstraat.

AKKERSTRAAT 1443: der gebuerwech die ter Acker wairt gaet (R256,f43v).

Deze straat is genoemd naar de dorpsakker van Oosterhout. Dat was een gebied ten noorden en noordoosten van de Markt. Hier lagen de beste gronden van Oosterhout; deze waren wegens hun vruchtbaarheid waarschijnlijk ook als eerste ontgonnen. Vandaar dat de abdij Thorn hier veel bezit had liggen. De bodem was een mengsel van zand en klei (basterdgrond) en bijzonder vruchtbaar, niet te nat en niet te droog. Bedoelde men met de Akkerstraat misschien de Donkerstraat? Mogelijk identiek met: Akkerweg 1502: Den wech die ter acker waert gaet (R263,f37).

Van de Doelenstraat zijn nauwelijks afbeeldingen bekend. Deze foto is genomen kort voor de sloop in 1969. Gekeken wordt van de Keiweg in de richting van de Kleine Braak. (foto HKO)

OUDE BAAN 1834: aan de Oude Baen (N327,nr.40). Dit is de oude grote weg naar Breda. Deze kwam van de Heuvel, liep door de Nieuwe Bouwelingstraat, de Molenstraat en vervolgens de Oude Bredasebaan naar Teteringen en vervolgens naar Breda. Pas toen begin negentiende eeuw de huidige Bredaseweg werd aangelegd, werd dit tracé verlaten.

BOSSTRAAT 1878: de Boschstraat, lang 380 m, breed 3 tot 5 m (GAO1028,5). De Bosstraat is genoemd naar het gebied het Bos, Rutselbos. Dit gebied lag eigenlijk tussen het kasteel en de Markt, aan de Hoofseweg.

BRAAKSTRAAT 1457: die Braecstraet (R257,f96). De Braakstraat heet naar het gebied De Braak, welke naam al in 1336 genoemd wordt: die Brake. Braak heeft niets te maken met braak liggen maar met ontginnen, ploegen, breken. Als een stuk grond gebroken was, dan was het geploegd.

BREDASE BAAN 1722: aan de Bredaagse baan (R151,f118v). Dit is de weg van Oosterhout naar Teteringen/Breda. Tegenwoordig kennen we deze als de Oude Bredasebaan. Een baan is een gebaande weg.

BREDASE STEENWEG 1871: aan den Bredaschen steenweg NBOC11,94. Dit is de huidige Bredaseweg, aangelegd rond 1810. Hij ligt duidelijk hoger dan de Oude Bredasebaan. Bovendien was hij bestraat, wat natuurlijk een enorm voordeel was voor de voerlieden. Men zakte niet meer weg in de karsporen en men had geen last van rul zand of modder. Oude mensen zeiden vaak Bredagseweg in plaats van Bredaseweg.

DOELENSTRAAT 1878: Doelestraat, lang 82 m, breed 3,5 m, GAO1028,7. De Doelen komen al in 1443 voor. Plaats waar de doelen van het schuttersgilde stonden (eerst naast Brakenstein, later aan de noordzijde van Ridderstraat). Schuttersgilden stonden in de regel onder bescherming van St. Joris of St. Sebastiaan. St. Joris was een Romeins soldaat die onder Diocletianus ter dood werd gebracht. Hij wordt voorge-

steld vechtend tegen de draak (symbool van het ongelooft). St. Joris wordt aangeroepen tegen jicht en huidziekten, alsmede tegen ziekten der paarden. Hij is de patroon van soldaten, boogschutters en wapenmakers. Zijn feestdag is 23 april¹. St. Sebastiaan was eveneens een Romeins soldaat, die om zijn geloof met pijlen werd doorboord. Hij wordt aangeroepen bij keelpijn, rode koorts en pest. Zijn feestdag is 20 januari².

DONGENSEWEG 1512: opden Dongensse wech (R264,f29). Is dit de Oude Dongenseweg of de huidige Dongenseweg. De Oude Dongenseweg ligt meer naar het zuiden en is nog steeds een zandpad dat gedeeltelijk dreigt te verdwijnen door de aanleg van een nieuwe ontsluitingsweg in die buurt.

EIKDIJK 1606: aenden Eyckdyck (R290,f142). Een eikdijk (komt ook als soortnaam voor) is een verhoogde weg, beplant met eiken. De tegenwoordig, nog gedeeltelijk bestaande Eikdijk vormde de verbinding tussen Dorst en Oosterhout. Onder Bavel lag ook een Eikdijk, genoemd in 1634: den Eyckdyck³. Een dijk is een wat verhoogde weg door moeras of heide. De Eikdijk liep door de Keipolder en dat was eeuwenlang best een moerassig gebied, hoewel je dat tegenwoordig niet meer zou zeggen. Het water stroomde in de winter dikwijls over de Eikdijk richting Bredaseweg; de weg was zo slecht dat de inwoners van Dorst bijna niet naar het kerkhof van Oosterhout konden komen met hun doden.

EKELSTRAATJE 1580: Eyckenstraetken (OA400,f48). Straatje met eiken in de berm. Later ging men dit straatje het Ekelstraatje noemen. Als die laatste vorm de juiste zou zijn, zou men ook aan een straatje kunnen denken waar varkens konden eikelen, dat is in het najaar de eikels opvreten.

GILZEBAAN 1770: aan de Gilze baen. (R323,f238). Dit is de Tilburgseweg/Vijfeikenweg. Die liep over de heide naar het zuidoosten richting Gilze. Het vliegveld lag er uiteraard nog niet en de weg liep hier schuin over.

GOORSTRAAT 1740: den Swarten dobbelden Arent, de Goirstraet noord. (OA174,f36) = Nieuwstraat. Dit moet de Nieuwstraat zijn. Er lag ook een Goorstraat op Vrachelen en die kwam op de Havenweg uit. Was de Goorstraat in het cen-

trum van Oosterhout genoemd naar een familie Van Goor? Of naar een moerassige laagte? Waarschijnlijk het laatste. Want deze straat stond nog onder een andere naam bekend: de **Laagstraat**. In 1679 schrijft men: Saeylants daer eertijts de gereformeerde kercke plagh te staen, het leechstraetken suyden (R309,f222v).

GRINDWEG. Dit was begin twintigste eeuw de naam voor de Kruisstraat/Koningsdijk. Veel straten waren in die tijd met grind bedekt om ze beter berijdbaar te maken.

HAVENWEG 1878: Havensteenweg, lang 1800 m, breed 6 à 16 m (GAO1028,f4). Dit was de weg van de Kruisstraat/Rulstraat richting de Haven aan de Vaart. Ook de Vaartpad liep hier naartoe, maar dan vanaf de Prins Frederikstraat in het Bos. De Oosterhoutse haven was eeuwenlang van groot belang voor de pottenbakkerijen, die er hun producten op schepen lieten laden. Transport per schip gaf natuurlijk veel minder breuk dan vervoer over de hobbelige wegen.

HEUVELWEG 1717: den Heuvelweght (R314,f158). Dit is de straat die tegenwoordig Heuvelstraat genoemd wordt. Liep van de Heuvel naar de Gasstraat. De naam Heuvelstraat komt al in 1582 voor: de Hovelstraet (R283,f10v).

HOGE MOLENSTRAAT 1705: de Hoge Moolenstraat (R312,f144). Deze straat liep langs de Hoge Molen. Identiek met de Tilburgseweg. De toestand van deze straat was vaak erbarmelijk, zoals een verklaring uit 1716 duidelijk maakt: 'De straete die toeganck hebben tot het inkoomen van de kerk en den Heuvel off Merk (markt) derzelveer vrijhijt soodanigh des winters en selfs des somers door veele en swaare reegen en voornamentlyck de straet loopende van de kerk en Heuvel naer sheren hoogen moolen en die tegelijk de geheele passagie maakt van alle de plaetsen soo wel in de Baronnie als Dongen, Rijen, Gils, Alphen, Baerle, Chaem, Baevel etc, mitsgaders de geheele meyerij vanden Bosch en Spaens Brabant na Turnhout en Luijck toe ongebruyckbaer is dat die nauwelycx met een leedige karre of waegen bereede konnen werden. 'Moet over een lengte van 90 r. worden bestraet met kayen, tegen kosten van 3000 gld. Raad gaat accoord. (OA12, f286). De straat moest dus over een lengte van 90 roeden (504 meter) verhard worden. Hiermee zal 'n gedeelte van de huidige Keiweg vanaf de Kerkstraat bedoeld zijn.

► In 1737 werd de bestrating van deze weg naar het zuiden uitgebreid, want er is dan sprake van de aanleg van een rijweg in de baan achter de Hoge Molen. De weg moest 2 roeden breed worden (11,2 meter) en aan de westkant moest een voetpad van 6 voet breed aangelegd worden.

HOOGSTRAAT 1591: bij de Hoochstraet (R285,f54v). Hoog duidt vaak op een belangrijke straat, een doorgaande weg. Hoogstraat 'via alta' zou ook een weg kunnen zijn die door moerasig land loopt. Vaak komt het koppel Hoogstraat-Laagstraat voor⁴. De Hoogstraat loopt van Oosterhout naar Oosteind. Maar was deze straat wel zo belangrijk? De naam lijkt ook niet erg oud te zijn. Een Laagstraat is in de buurt onbekend. Zie over Hoogstraat de uitgebreide studie van Vannieuwenhuyze⁵].

KASSEISTRAAT 1658: de Cassaeystraet (R303,f118v). In 1679 wordt over deze straat geschreven: 'De Cassaeystraete is seer onnut en belast met slick en andere vuylecheyt, oock met ashopen beset. Daarom moet iedereen elke zaterdag zijn deel van de straat opruimen. As en misch moet in de asputten gedeponereerd worden' (OA63,f58). Met de Kasseistraat kan bedoeld zijn de Arendstraat/Kerkstraat. Ook de weg over de Markt. In 1737 bepaalde het gemeentebestuur dat

de inwoners elke zaterdag het slik en de vuiligheid op de straat voor hun huizen moesten opruimen. Ook mocht er geen as, mest of ander afval op straat gedeponereerd worden (OA41,f124v).

KEIWEG. In 1666 vermeld: Stede teynden d' Braeckstecht aenden keywech (R491). De Keiweg is genoemd naar de keien waarmee deze bestraat werd. Waren het veldkeien of ingevoerde kasseien uit bergstreken? Waarschijnlijk het laatste. Was de keiweg identiek met de Kasseiweg? Er bestond ook een Nieuwe Keiweg. Hier zal de huidige Keiweg mee bedoeld zijn. Deze werd in 1716 bestraat (zie onder Hoge Molenstraat). In 1720 werd deze weg tot aan de Hoge Molen met iepen beplant⁶. Van Mosselveld schrijft dat het lindebomen waren⁷.

KERKSTRAAT 1435: Kerckstrate (P1255,f60). Allerlei straten die in de richting van de kerk liepen, konden met Kerkstraat worden aangeduid. Zo heette in Oosterhout niet alleen de huidige Kerkstraat zo, maar ook de Klappeijstraat tot ongeveer 1700. In 1659 was de huidige Kerkstraat al verhard.

KERKWEG 1422: Den Eemacker aenden Kerkwech (ND12006,97). Mogelijk was dit de Veerseweg/Leijshoek, die in 1443 omschreven wordt als 'den kercwech diemen tot Tolloyen (=

Ook de Koestraat bestaat thans niet meer. Op het eind het nu nog wel aanwezige, voormalige E.K.-huis aan de Klappeijstraat. De afbeelding dateert uit 1960. (foto HKO)

Leijsen) waert gaet' (R256,f44).

KOESTRAAT 1878: De Koestraat, zijstraat van de Klappeijstraat, lang 120 m, breed 4 à 12 m (GAO1028,8). Een koestraat leidde meestal naar een gebied waar het vee kon weiden. Maar hier is het een zijstraatje van de Klappeijstraat. Leidde die naar weilanden?

LEEMSTRAATJE 1668: Int Leemstraetien (R491). Dit is de huidige Donkerstraat. Het gebied waar dit straatje naartoe leidde, bestond inderdaad uit lemige grond.

LEIJSENHOEK 1486: aenden Luyenhoek (R261,f1v). Uithoek van de bebouwing in de richting Leijsen. In veel schrijfwijzen zien we uitval van de tussen-s: Luyenhoek, Loyenhoek, Leyenhoek. De oudste vormen geven steeds Luyenhoek Tolhuysenhoek. De huidige uitspraak is Laaienoek/Leijsenoek. Smits-Van Sprang leidt Leijsenhoek af van tol-losenhoek: een gebied waar geen tol werd betaald, omdat de inwoners van Oosterhout hiervan vrij waren gesteld⁸.

LIJKWEG 1580: lants opten Leysenhoek, den Lyckwech oist, den Hooffschen wech (hier misschien Donkerstraat) west (R282,f83v). Welke weg kan hier bedoeld worden? De Leijsenhoek zelf? Lijkweg: 'de weg die men bij begrafenissen te plattelande volgde, vastgesteld door overlevering van geslacht op geslacht voor ieder gehucht en zelfs voor iedere hoeve'.⁹ Een lijkweg zou 6 voeten breed moeten zijn¹⁰, dat is in Oosterhout, waar een voet van 28,6 cm gold, dus ongeveer 1,7 m. Een redelijk breed voetpad.

MIDDELWIJKSESTRAAT 1681: de Middewijkse straet (ND12391,f1). Deze straatnaam komt alleen voor in geschriften die afkomstig zijn van Commanderie Ter Brake, de Johanniters. Het is de Zandheuvel, maar liep die naar Middewijk? Middewijk was eeuwenlang de gebruikelijke naam voor het centrum van Oosterhout.

MOLENSTRAAT 1530: die Molenstraet (R267, f70a). Straat langs de Lage Molen in de richting Breda. Na de aanleg van de Bredaseweg, begin negentiende eeuw, verloor deze weg veel van zijn belang. De huidige Nieuwe Bouwelingstraat werd vroeger ook Molenstraat genoemd. Deze kwam uit in de Bouwelingstraat, niet ver van de Heuvel. Hier kwam dus de grote heerbaan van Breda het dorp

binnen. Dat de eerste vermelding van de Molenstraat pas uit 1697 zou dateren, zoals Leenders schrijft¹¹ is rijkelijk aan de late kant: de eerste vermelding is uit 1530. De straat heette ook wel de Molenweg: 1564 aenden Molenwech na Breda (R276,f160v).

POTTENBAKKERSSTRAAT 1878: de Pottebakkerstraat, lang 231 m, breed 4 à 7 m (GAO1028,f4). Genoemd naar de pottenbakkerij van Schoormans, die op de hoek van deze straat met de Kruisstraat stond.

RIDDERSTRAAT 1591: de Ridderstraet (R285,f44).

De Ridderstraat zal genoemd zijn naar de bewoners van de reeks slotjes die hier op het einde van de middeleeuwen op de rand van de woeste grond waren opgericht. Dat de bewoners ridders waren, is echter slechts zeer ten dele waar. Er waren er maar enkele. Zo was bijvoorbeeld Willem van Lier, die in de tweede helft van de vijftiende eeuw Borssele bezat, ridder. Wolphaert van Borssele, die een tijd later het slotje bezat, was een jonker.

RULSTRAAT 1569: de Rulstraet (R279,f30). Waarschijnlijk heette de huidige Rulstraat vroeger soms ook Kruisstraat. En werd de Gasstraat ook Rulstraat genoemd. De Rul stroomde langs de Gasstraat en de Havenweg naar de Vaart. Rul, 'snelstromend beekje', meestal van geringe lengte en met een behoorlijk verval. Ril, rel, rul betekent 'geul, kleine waterloop'¹². Het woord zou afgeleid zijn van rullen', zich snel bewegen'¹³. Rul als waternaam komt voor in bijvoorbeeld Princenhage, Teteringen en Achtmaal. De Oosterhoutse Rul ontsprong in de Lage Heide, bij de Keipolder. Hier lagen een paar rechte, gegraven sloten, die bij samenkomst de Rul vormden.

SCHOOLSTRAATJE 1878: het Schoolstraatje, lopend vanaf de Klappeijstraat tot de Keiweg, 150 m lang, breed 1,5 tot 2,4 m (GAO1028,f). Dit straatje liep mogelijk naar de Schapendries, waar een school stond. Een ander Schoolstraatje liep van de Rulstraat naar de Kegelstraat, langs de scholen van de nonnen.

SLOTLAAN 1614: Schouteth Michiel van Rijen hujs aenden Heuvel, de straet naer de slotkens oost, den heuvel noort (ND8977,f9v). De Slotlaan was tot ver in de twintigste eeuw een zandweg.

► **SPOOKSELSTRAATJE 1878:**

Het Spookselstraatje, lang 176 m, breed 5 m (GAO1028,f8). Hier speelde waarschijnlijk een spookverhaal. Maar welk? Dit is de huidige Pas-toor Bressersstraat.

STEENWEG 1394: Twee stukken lands daer dat een aff leget byden steenwech.(Drossaers, inv.1380, f4).

Dit kan de Hoofseweg zijn. Deze Steenweg is wel een zeer vroeg verharde weg (1394), dus waarschijnlijk een zeer belangrijke weg. Steenstraat kan ook een straat zijn die leidt naar een steen, een kasteel, en het kan ook op een Romeinse weg duiden. Maar hier zal steen wel slaan op de stenen bestrating. In 1264 wordt te Utrecht de Lapidea Via genoemd, een straat die later als Zadelstraat bekend werd¹⁴.

TOUWBAAN 1871: Een kavel haver in de Touwbaan (NBOC11,99). Liep in de buurt van de huidige St. Jozephstraat. Hier stond de Oosterhoutse Touwbaan. Was die er al in 1581? In dat jaar vermeldt men dat Peter Anthonis Lyndraeyers (= touwslager) huysinge en hoff aenden Santhoevel wordt opgewonnen door de vorster, s'heren straet oost en zuyt (R282,f161v). Een touwbaan is een lang, smal veld waar touwen gemaakt worden. Van dunne touwtjes wordt een dikkere gemaakt door ze in elkaar te draaien. De oorspronkelijk touwbaan liep ongeveer over het terrein van de huidige school met die naam. In 1852 had Cornelis van Rosmalen de Touwbaan afgesloten: aan de kant van de Leijsenhoek stond een hek en aan de kant van de Zandheuvel was een sloot gegraven. Hem werd van gemeentewege gelast de gebuurweg weer toegankelijk te maken¹⁵.

TRUIENSTRAAT. Deze naam was alleen in de volksmond bekend. Het is het verlengde van de Prins Frederikstraat, uitkomend op de Hoofseweg. Deze straat zou genoemd zijn naar Trui, de vrouw van Adam van Roosendaal (*Het Kanton 17/4/1948*).

VAARTSTRAAT 1552: aende Vaertstraet (R273, f75). Straat naar de Oosterhoutsevaart. Later de Havenweg genoemd. De Oosterhoutse Vaart was belangrijk voor de pottenbakkerijen, maar ook voor de aanvoer van hooi uit de Biesbosch etc. Schepen voeren vanuit Oosterhout ook naar Holland en Zeeland.

WATERLOOSTRAAT 1900: Het Hof van Holland, op de hoek van de Leysenhoek en de Waterloostraat (*Kanton 27,15*). Mogelijk genoemd naar een waterloop die inderdaad langs deze straat stroomde. Deze waterloop liep ten oosten van de Klappeijstraat, stak de Markt over en kwam zo bij de Waterloostraat. Dan moet Waterloopstraat door het wegvallen van de 'p' overgegaan zijn in Waterloostraat. Dat is goed mogelijk. Men zou ook kunnen denken aan een straat die genoemd is naar de slag bij Waterloo. Maar daarvan blijkt niets.

ZANDHEUVEL 1422: Jannes Her Ghysbrechts vanden Zanthoevel die gheleghen is by der Canonicken onderpand van Breda op die westzide (ND12006,230). Een heuvel is een (kunstmatig opgeworpen) hoge plek. Heuvel als benaming voor een gehucht komt voor in Dongen, Princenhage, Essen, Loenhout en nog achttien dorpen in Noord-Brabant. In de Baronie staat heuvel meestal voor het (kunstmatig verhoogde) centrum van een dorp, zoals bijvoorbeeld in Oosterhout, Ulvenhout, Alphen en Den Hout. Heuvel komt ook veel voor als grenspunt, bijvoorbeeld in Zundert. Een toponiem Zandheuvel is nogal zeldzaam: te Vrasene komt in 1399 de Zanthuevel voor¹⁶.

De Zandheuvel werd ook wel de Middewijksestraat genoemd, zie boven.

NOTEN

- [1] Ver Elst, André: Folkloristische kalender voor België, Brussel, z. j., p. 148, 149.
- [2] Idem, p. 120.
- [3] Buiks, Chr.: Veldnamen in de voormalige gemeente Ginneken en Bavel, deel 9, p. 29.
- [4] Schönfeld, M.: Wegnamen, Meded.33 (1957), p. 58.
- [5] Vannieuwenhuyze, De Hoogstraat.
- [6] Leenders, in: Oosterhout, niet van gisteren, p.171.
- [7] Van Mosselvel, Straatnamen, aantekeningen over Oosterhoutse systeemkaarten, in RAT.
- [8] Smits-Van Sprang, p. 74.
- [9] Ter Laan, K.: Folkloristisch woordenboek van Nederland en Vlaams-België, p. 227.
- [10] Schönfeld, M.: Wegnamen, Meded. 33 (1957), p. 131.
- [11] Leenders, in: Oosterhout, niet van gisteren, p. 82.
- [12] Moerman, p. 189.
- [13] Schönfeld: Waternamen, p. 79.
- [14] Schönfeld, M.: Wegnamen, Meded. 33 (1957), p. 61.
- [15] Jonker, Jacob: Oosterhoutse historie, Het Kanton, 10 febr. 2016, p. 9.
- [16] Gysseling, M.: Overzicht van de toponymie van Waasland, Meded. 32 (1956), p. 97.

Zaterdag 2 november

Bevrijdingsconcert in grote zaal van de Bus-sel, m.m.v. De Oosterhoutse Nachtegalen, Gemengd Zangkoor Oosterheide en de Koninklijke Muziekvereniging Oosterhout

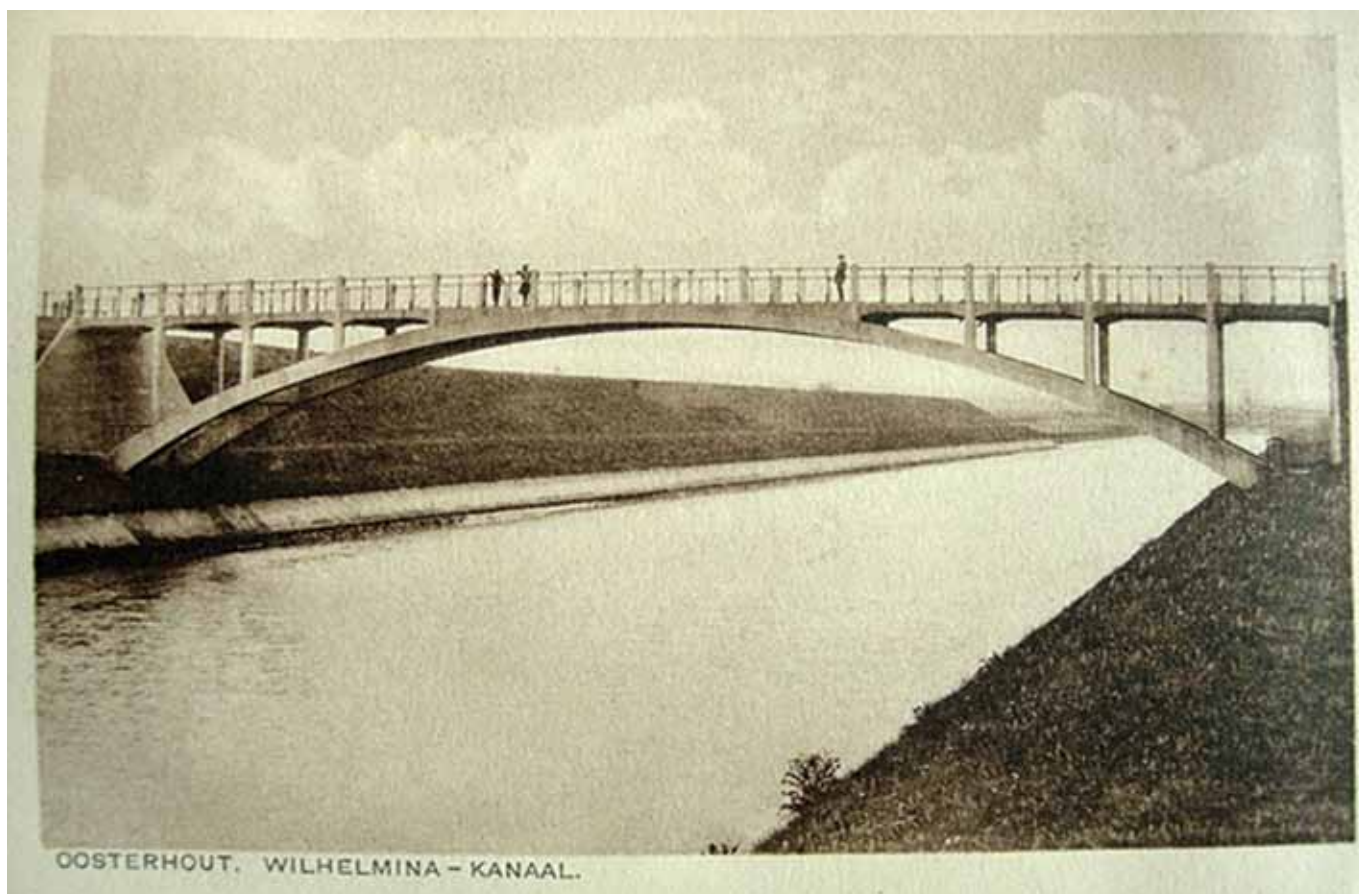
**Wat speelde zich af op
12 mei 1940?**

Het mysterie van de Goorse Brug

Bron: De Stem op 12-05-2011

In mei 1940 worden alle bruggen rond Oosterhout opgeblazen om de oprukkende Duitsers te vertragen. Op één na. Waarom? Dat is nog steeds een mysterie.

tijdig is vernietigd. Al tijdens de oorlog doen hardnekkige geruchten de ronde: de Duitsers zouden de brug met een sluwe list hebben 'gered'. Misschien wel met hulp van een Nederlandse verrader.

De Goorse Brug was een betonnen boogbrug, aangelegd in het midden van de Goorstraat die van Oosterhout naar Den Hout liep. (foto: collectie Rinus Kuijpers, 'Herinneringen aan Vrachelen')

Een bescheiden bruggetje over het Wilhelminakanaal vormt 79 jaar geleden, op 12 mei 1940, het decor van de Duitse opmars richting Moerdijkbruggen. Twee dagen eerder stak het Duitse leger de Nederlandse grens over. Een flink deel van de 9e Panzerdivision rukt op 12 mei via Oosterhout op naar Moerdijk, waar Duitse parachutisten op versterking wachten.

Om de bezetter te vertragen worden die ochtend, vlak voor de Duitsers Oosterhout bereiken, acht bruggen over het Wilhelminakanaal en het Markkanaal opgeblazen. Maar één brug, de Goorse Brug in Vrachelen, blijft intact. Meer hebben de Duitsers niet nodig om verder te trekken. Het is nog altijd onduidelijk waarom die ene brug niet

Dorstenaar Jos van Alphen, deskundige op het gebied van oorlogshandelingen in West-Brabant, was ervan overtuigd dat er kwade opzet in het spel was. Toen de oorlog uitbrak, woonde Van Alphen – een jochie nog – in Den Hout. Daar woonde ook een van de twee soldaten die de Goorse Brug hadden moeten opblazen. Van Alphen hoorde het verhaal kort na 12 mei. “Alles was klaar voor de ontploffing. De soldaten bij de brug hoefden alleen nog het ontstekingsmechanisme te activeren. Maar op dat moment kwam er een man in Nederlands officiersuniform aanrijden op een motor. Ze moesten nog even wachten, zei hij in vloeiend Nederlands. Er kwamen nog belangrijke Nederlanders aan, die over de brug moesten.”

Die 'belangrijke mensen' bestaan niet. Even later staan er wél duizenden Duitsers voor de brug, klaar voor de overtocht. Van Alphen heeft zich zijn hele leven afgevraagd wie de man op de motor was. "Misschien een 'slaper', een Nederlander die zich al voor de oorlog aan de Duitsers had verbonden en al die tijd had gewacht op orders om de intocht te vergemakkelijken. Of een 'Rijksduitser', die al langer in Nederland woonde en de taal goed sprak. Of een lid van de Duitse Brandenburgdivisie, een eenheid gespecialiseerd in geheime operaties, die eerder ook al bruggen in Polen en Denemarken had 'gered'?" We zullen het nooit weten, zegt Stan Bol.

Samen met Kees Kops deed hij intensief archiefonderzoek om het dagelijks leven in Oosterhout tijdens de oorlog in kaart te brengen. "In archiefstukken vind je wel terug dat er van de negen bruggen inderdaad eentje niet tijdig is opgeblazen, maar over het waarom is nooit tastbaar bewijs gevonden.

Er bestaan vele theorieën, maar het zijn allemaal aannames." Even sloegen de harten van Bol en Kops een slag over, toen zij in het archief een 'verklaring van overlijden' vonden van Jan de Weele. Die 44-jarige Oosterhouter werd op 12 mei 1940

rond 7 uur 's ochtends doodgeschoten, omdat hij een 'spion' zou zijn. Bol: „We dachten: een spion, op die dag, uren vóór de Duitsers Oosterhout hadden bereikt? Dat moet iets te maken hebben met de Goorse Brug.” Maar een verklaring van verzetsman Jan van Haaren, die een boek uitbracht over zijn oorlogsherinneringen, werpt een ander licht op de zaak.

Stan Bol daarover: „Hij herinnerde zich de man die werd doodgeschoten op de hoek van de Ridderstraat en de Keiweg. En hij wist ook waarom dat gebeurde. Nederlandse militairen hadden gehoord dat daar in de buurt Duitse parachutisten waren geland. Maar toen ze er kwamen, vonden ze alleen Van Weele, die zijn roes lag uit te slapen bij een strofabriek.” Als Van Weele geen goede verklaring kan geven voor zijn aanwezigheid, schieten de zenuwachtige militairen hem dood. Vast een spion, redeneren ze.

Ook de Oosterhoutse historicus Jan Schulten kwam nooit stukken tegen die verklaren wat die dag écht gebeurde bij de Goorse Brug. Hij bracht samen met zijn broer Paul nog uitgebreid in kaart hoe de Duitse opmars door West-Brabant in 1940 verliep. Schulten kent de geruchten rond de brug, maar hecht er weinig geloof aan. "Stel je voor hoe het er aan toe ging op 12 mei 1940. Terwijl de orders worden gegeven om de bruggen op te blazen, heerst overal verwarring. Bij elke brug zit een klein groepje soldaten, vaak zenuwachtig en bang. In zo'n situatie worden fouten gemaakt."

Schulten denkt dan ook dat de Goorse Brug intact bleef door technische mankementen of menselijk falen. "Misschien deugde het onstekingsmechanisme niet of ging er iets mis in de communicatie, zodat de order om de brug op te blazen nooit aankwam. Of vergaten de soldaten in de chaos gewoon de brug op te blazen?"

Dat de meeste Oosterhouters meer geloof hechten aan het verhaal over de mysterieuze man op de motor, verbaast Schulten niet. "Mensen kunnen er niet tegen als iets gebeurt door domme pech of vermijdbare fouten. Dus ontstaan geruchten waarin de Duitsers heel bewust hebben voorkomen dat de brug werd opgeblazen".

"Hoe dan ook maakt het voor het verloop van de strijd weinig uit", schat Schulten in. "Zonder Goorse Brug waren de Duitsers het water maar een paar uur later overgestoken, via de brug over de Donge in Geertruidenberg, die er ook nog was. Of over een zelfgebouwde brug. Een opgeblazen Goorse Brug had niet écht veel vertraging veroor-

De 'Verklaring van overlijden' van Jan de Weele. Die 44-jarige Oosterhouter werd op 12 mei 1940 rond 7 uur 's ochtends doodgeschoten, omdat hij een 'spion' zou zijn. (Uit het Regionaal Archief Tilburg: 'schotwond door linker long, neergeschoten als spion'. bron RAT)

zaakt.” Bol en Kops stuiten op bewijsmateriaal dat die stelling ondersteunt. Volgens hen trokken niet álle Duitsers over de brug in Vrachelen. Een deel van de colonne die door Oosterhout trok, was

Aan het begin van de oorlog lag daar een bescheiden weggetje met flinke keien, dat naar de Goorse Brug leidde.

te log. De Goorse Brug was een brug voor landbouwverkeer, amper 3 meter breed en berekend op een gewicht van een paar ton. “De infanterie en vrachtwagens met rupsbanden aan de achterkant – de ‘pantserwagens’ – konden wel over de brug heen. Maar de echte tanks waren te zwaar. Die reden door naar de brug over het kanaal bij Sluis 1; die was wel opgeblazen. We vonden een ooggetuige die vertelde hoe de Duitsers die brug repareerden met behulp van een gevorderde boot. In het archief hebben we bewijsmateriaal gevonden. Die boot is daar die dag inderdaad gevorderd en

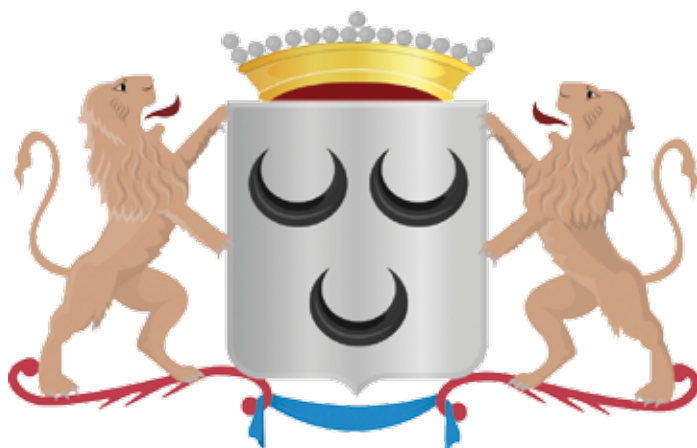
gebruikt om een ‘door de Duitsers gemaakte brug’ te stutten. De tanks zijn niet bij de Goorse Brug overgestoken, maar bij dié brug. Op 13 mei.” En zo worden er nog regelmatig stukjes van het verhaal ingevuld. Maar wat er op 12 mei 1940 precies gebeurde bij de Goorse Brug, zal waarschijnlijk altijd een mysterie blijven.

De Goorse Brug

De Goorse Brug lag in de Goorstraat op Vrachelen, ongeveer waar nu de Max Havelaardreef en de Merijntje Gijzenstraat liggen, in het verlengde van de Vrachelsestraat. Het fietspad net ten noorden van die straten heet nog steeds Goorstraat. Aan het begin van de oorlog lag daar een bescheiden weggetje met flinke keien, dat naar de Goorse Brug leidde. Rinus Kuijpers schrijft in zijn boek ‘Herinneringen aan Vrachelen’ dat de Goorse Brug de eerste brug is die in Oosterhout over het kanaal wordt gebouwd. De aanleg, die in 1906 of 1907 begint, kost 14.000

gulden. De 3 meter brede brug is vooral bedoeld voor landbouwverkeer. Zwaarder verkeer kan gebruikmaken van grotere bruggen, die een paar jaar later worden aangelegd.

De Goorse Brug is de enige van de Oosterhoutse kanaalbruggen die aan het begin van de bezetting níet vernietigd werd: om de oprukkende Duitsers te vertragen. In 1944, vlak voor de bevrijding van West-Brabant, sneuvelt de brug alsnog. De terugtrekkende Duitsers blazen de brug wél op, om de geallieerden af te remmen. ●

Het Wapen, zoals opgenomen in het register van de Hoge Raad van Adel

HET WAPEN VAN OOSTERHOUT

Het wapen is afgeleid van het wapen van het geslacht van Polanen, een tak van het geslacht Wassenaar. Jan II van Polanen volgde in 1353 Willem van Duivenvoorde (bijgenaamd Snikkerieme) op als heer van Oosterhout.

De beschrijving van het wapen van Oosterhout luidt: “Van zilver, beladen met 3 liggende halve manen van sabel (= zwart). Het schild ter wederzijde vastgehouden door een klimmende leeuw en gedekt met een kroon van goud.”

Het wapen van Oosterhout werd op 16 juli 1817 door de Hoge Raad van Adel aan de Noord-Brabantse gemeente Oosterhout toegekend.

Op de koffie bij...

Frans Timmermans

Door Ad van Groesen en Martin van Halderen

Deze keer gaan we op bezoek bij Frans Timmermans. Behalve voor de koffie willen we van Frans wat wijzer worden over onderwerpen waarmee hij zich bezighoudt: geocaching en de route die de bevrijders 75 jaar geleden volgden om Oosterhout te bevrijden aan het einde van de Tweede Wereldoorlog in 1944 (zie ook artikel op pagina 15 van dit nummer, GPS-tour).

We hadden beter met de fiets kunnen komen, door het Brabantse landschap en met dit mooie voorjaarsweer. De koffie is zo gezet en we praten over de landelijke omgeving waar Frans en zijn vrouw Mimi wonen in het buitengebied van Oosterhout (Oosteind), bijna tegen Dongen aan gelegen. Frans is actief in de heemkunde en bestuurslid van onze heemkundevereniging.

Voordat Frans in 2004 de boerderij waar hij opgroeide, met grote verbouwingen naar zijn zin maakte en die met zijn gezin betrok, woonde de familie in Stiphout bij Helmond. Nu staat er op een hectare grond, aan de buitenkant identiek aan wat er stond, een ideale woonboerderij.

Als boerenzoon ging Frans eerst naar de mulo, daarna de hbs (avond-hbs in Breda, overdag werken op de boerderij). In het tweede jaar van de HBS overkwam hem een verkeersongeval in Kaatsheuvel. Hij lag twee dagen in coma en miste twee maanden school. Frank Simons uit Oosterhout heeft Frans veel ondersteund en hem er doorheen gesleept, zodat hij toch naar het volgende schooljaar kon. Het derde jaar heeft Frans met een herexamen het eindexamen behaald. Vervolgens ging Frans naar de universiteit in Utrecht waar hij afstudeerde in (experimentele) natuurkunde met milieukunde als groot bijvak en eerstegraads lesbevoegdheid voor natuur- en wiskunde. Informatica is er later in 1984 bij gekomen.

We lassen een pauze in om een rondwandeling in de groene omgeving van de boerderij te maken en

de ganzen, de kippen en de moestuin te bewonderen. Frans sleutelt nog aan een oude tractor waarmee na revisie van de startmotor weer een rijdend stukje nostalgie zal ontstaan. We komen op het onderwerp geocaching (schatzoeken - red.),

waarmee Frans al geruime tijd bezig is. In samenwerking met Ap Ramaker is een zoektocht naar een geocache gemaakt. Daarbij wordt met behulp van GPS-coördinaten een route gevolgd, die vanaf de begincoördinaten - en na het oplossen van een aantal opdrachten - leidt naar de plaats waar een cache verborgen is.

Met Bauke Terpstra is voor de app IZI-travel een zogenaamde audiotour met de naam 'Oorlog en Bevrijding van Oosterhout 1940-1944' ontwikkeld. De tocht leidt langs monumenten en andere markante punten uit de Tweede Wereldoorlog waarbij de app je relevante uitleg geeft. Om een duidelijker beeld te geven wordt verwezen naar de beschrijving op pagina 15 van dit blad.

De middag is alweer bijna om als we vertrekken. Frans en Mimi, bedankt voor de gastvrijheid en de koffie, en vooral voor de informatie. Met de herdenkingen van 75 jaar na de bevrijding van de Tweede Wereldoorlog in het vooruitzicht, zullen we die goed kunnen gebruiken.

Gendarmerie en Koninklijke Marechaussee in Oosterhout

Door Jacob Jonker, foto's Olga Roukema

In 1805 besluit de Bataafse regering om een Gendarmeriekorps op te richten, voornamelijk voor Bataafs Brabant. 'Omdat dat meer dan andere plaatsen open lag voor vagebonden en andere slecht volk en om de smokkel tussen België en Nederland tegen te gaan', was de motivering.

Commandant werd de drossaart van Vught, de gepensioneerde ritmeester Wiedenkeller. Hij had in 1802 al eens een plan voor de oprichting van een Gendarmeriekorps ingediend, maar dat was afgewezen. Een Gendarmeriekorps was in feite een bereden politiekorps met een militaire status, dat centraal werd aangestuurd en voor de uitoefening van hun diensten alleen verantwoordelijk was aan de gerechtelijke autoriteiten. Plaatselijke autoriteiten konden uitsluitend schriftelijk verzoeken om assistentie.

Het model voor de Bataafse gendarmerie was ontleend aan de Franse Marechaussee. Het plan was dat er detachementen van de Gendarmerie op verschillende plaatsen in Brabant, waaronder in Oosterhout, zouden worden gevestigd. De reden daarvoor was dat er een bende 'slecht volk' op de heide in de buurt van Oosterhout was gevestigd. Zover is het waarschijnlijk niet gekomen. Wel treffen we op 9 november en 23 december 1805 tijdelijk Gendarmerie

in Oosterhout, maar dan wordt de Gendarmerie van Wiedenkeller weer gereorganiseerd met meer Franse invloed. Wiedenkeller wordt vervangen door de Franse kapitein Bigarne.

De naam wordt veranderd in de 1e Koninklijke Hollandse compagnie, want Lodewijk Napoleon was intussen onze koning geworden.

Deze gendarmerie komt op 9 februari 1807 nog een keer langs in Oosterhout maar meer sporen

van deze gendarmerie zijn er niet te vinden. In 1810 worden wij ingelijfd bij Frankrijk en krijgen we de Franse Gendarmerie die in Breda is gelegerd, af en toe op bezoek. Zij komen slechts in beeld als er bijvoorbeeld een verplichte paardenschouw ten behoeve van het Franse leger is. De verschillende Gendarmerie-korpsen hebben dus weinig nut gehad in Oosterhout. Er werd echter toch wat gedaan aan het onderdrukken van de criminaliteit. In 1804 en 1805 zijn er detachementen militairen van 3 tot 7 man van het regiment Dragonders uit Breda onder leiding van een korporaal of brigadier die hier in de omgeving patrouilles uitvoeren. De kosten voor het voer voor de paarden worden voorgeschoten door het dorpsbestuur². Ook organiseert men vanwege de Landdrost van het departement Brabant 'generale klopjachten'. De schoutciviel van Oosterhout, Hallungius, doet dit samen met zijn collega's in de omtrek. Eén keer slechts, in de nacht van 10 op 11 juli 1807, wordt een aanhouding verricht van een man en een vrouw waarvan de schoutciviel veronderstelde dat zij tot een bende behoorden³.

De Koninklijke Marechaussee⁴

Nadat de Fransen zijn verdreven wordt in Brussel op 26 oktober 1814 de Koninklijke Marechaussee opgericht, volgens het model van de Franse Marechaussee, na de Franse revolutie Gendarmerie genaamd. Aanvankelijk alleen voor het tegenwoordige België.

In 1818 komt er ook Marechaussee in Noord-Brabant. Op 3 november 1818 worden er in 28 plaatsen waaronder Raamsdonk brigades van de Koninklijke Marechaussee geplaatst. Vanuit Raamsdonk doet de Marechaussee dienst in Waspik, 's Gravenmoer, Kapelle-Vrijhoeve, Geertuidenberg en ook Oosterhout. De sterkte van de brigade bedraagt een brigadier en vier Marechaussees⁵.

Politiezorg op het platteland

Vanaf 1818 tot 1940 is de Koninklijke Marechaussee beeldbepalend voor de politiezorg op het platteland in onze streken. Hoog te paard gezeten, altijd met twee mannen, gekleed in een zwarte jas met witte of zilverblauwe nestel, een blauwe broek, een blinkende sabel en op het hoofd een kolbak met oranje kokarde. Het was altijd Prinsjesdag als de Marechaussee voorbij kwam.

De Marechaussee bouwde in korte tijd een geweldig imago op. Dat was niet moeilijk. Tot 1818 werd de politiedienst in Oosterhout en omgeving

voornamelijk uitgeoefend door personen die een verlengstuk van de plaatselijke bestuurders waren, zoals de vorster, de schutter of de gerechtsdienaar en later ook de veldwachter. Ze waren vaak niet in de positie om onafhankelijk op te treden. Ze hadden geen macht of vakkennis en werden vaak oneigenlijk gebruikt.

De Marechaussee echter werd centraal aangestuurd. Logistiek vielen ze onder het Ministerie van Oorlog. Voor hun taak hadden ze alleen te maken met de Gerechtelijke Autoriteiten. Verzoeken om assistentie door plaatselijke autoriteiten, konden slechts schriftelijk worden ingediend. Dit alles maakte dat ze onafhankelijk konden opereren. 'Zonder aanzien des persoons' zoals een van de motto's van het korps was.

Reglement op de 'Policie'

De Marechaussee opereerde volgens het Franse 'Reglement op de Policie' waarin bijvoorbeeld stond vermeld dat zij regelmatig tijdens hun patrouilles alle plaatsen in het bewakingsgebied moesten bezoeken. Als bewijs daarvan moesten zij hun patrouilleblad laten aftekenen bij een notabele in de betreffende plaats. Communiceren met hun collega's in andere plaatsen deed de Marechaussee ook volgens het gestelde in het 'Reglement op de Policie'. Bij voorbeeld het contact met de brigades Marechaussee in Breda en Lage Zwaluwe verliep als volgt: op 2e, 8e, 14e, 20e en 26e dag van de maand ging de Marechaussee uit het bewakingsgebied waartoe ook Oosterhout behoorde, naar een koffiehuis in Terheijden en daar ontmoetten zij elkaar. Dit werd de 'Correspondentie' genoemd. Bij die gelegenheid werden brieven, signalementen van gezochte personen en arrestanten uitgewisseld.

De volgende dag was er wel weer een 'correspondentie' met andere brigades van de Marechaussee en dan werd, wat nodig was, weer doorgegeven tot het op de plaats van bestemming was. De tijden en plaatsen van deze correspondenties werden ook allemaal keurig afgedrukt in de Provinciale almanak van Noord-Brabant.

De kosten voor de huisvesting

De kosten voor de huisvesting van de Marechaussee werden hoofdelijk omgeslagen over de gemeenten die tot het bewakingsgebied van een brigade behoorden. Het eerste jaar bedroegen de kosten van de huisvesting in Raamsdonk in de kazerne van de voormalige Franse Gendarmerie, f. 685,80. De bijdrage van Oosterhout⁶ daaraan

▶ bedroeg over het jaar 1819: f. 316,89.

In 1820 wordt de brigade naar Geertruidenberg verplaatst. Waarom is niet duidelijk. Het is wel goedkoper voor Oosterhout⁷. De kosten over 1822 bedragen slechts f. 146,51. In 1826 komen ook Made en Drimmelen bij het bewakingsgebied wat de kosten nog verder drukt.

De Belgische opstand

In 1830 breekt de Belgische opstand uit. De wapens van de schutterij, maar ook van de overige burgers in Oosterhout worden ingenomen door de Marechaussee in opdracht van de Militaire commandant van Noord-Brabant. Waarschijnlijk uit angst dat men zich in Oosterhout aan zou sluiten bij de opstand van de Zuid-Nederlanders.

In Oosterhout komt dan tijdelijk een detachement van de Marechaussee onder leiding van de brigadier Van der Rijst⁸. Mogelijk had dit te maken met de troepen die in Oosterhout werden gelegerd.

Tijdens een zitting van de gemeenteraad Oosterhout op 2 mei 1831 stelt de Raad dat het in het belang van de Gemeente zou zijn als de brigade Marechaussee die dan volgens de Raad intussen in Raamsdonk is gestationeerd, in Oosterhout gevestigd zou worden⁹.

Men besluit echter pas actie te nemen als men huisvesting voor de Marechaussee heeft. Op 4 juni 1831 komt tijdens een zitting van de Raad de heer Willems met het voorstel dat de Marechaussee eventueel in de Latijnse school aan de Schapendries gevestigd kan worden. Het gaat echter allemaal niet door. De brigade komt vervolgens weer in Geertruidenberg terecht.

Toename criminaliteit

Als gevolg van de kosten van de langdurige oorlogssituatie met België werd er na de oorlog flink bezuinigd. Zo werd de brigade bereden Marechaussee in Geertruidenberg in 1846 vervangen door een onbereden brigade.

Marechaussees te voet dus. Dat drukte wel weer de kosten maar mede als gevolg daarvan, nam de mobiliteit af en de criminaliteit toe op het platteland in Brabant.

De minister van Justitie berichtte op 16 september 1848 aan de Koning dat de sterkte der plaatselijke politie in de plaatsen waar geen Marechaussee was gevestigd niet toereikend was voor de bescherming van personen en goederen en dat hij de winter met zorg tegemoet zag.

De oplossing die werd bedacht was dat men Cavaleristen, die konden lezen en schrijven, een

opleiding gaven in de diensten der Marechaussee. Zij werden vervolgens als hulpmarechaussee aangesteld.

Voortaan werden elke winter de hulpmarechaussees van stal gehaald en gebruikt om het platte land te beveiligen. Voor het laatst in de winter van 1856 op 1857. Toen was de organisatie van de inmiddels opgerichte Rijksveldwacht zodanig dat de hulp van de Cavalerie niet meer nodig was.

Marechaussee in Oosterhout¹⁰

Op 25 november 1865 komt de gemeenteraad van Oosterhout in besloten zitting bijeen om weer te proberen of er een brigade Marechaussee in Oosterhout kan worden geplaatst. De leden stemmen allemaal in met het plan om eventueel de oude onderwijzerswoning met de school in Middelwijk te verhuren aan de Marechaussee. Het gaat weer niet door.

Eindelijk succes

Op 22 augustus 1872 komt er schot in de zaak. Er arriveert een schrijven van de Raad van Administratie van de Marechaussee Noord-Brabant en Zeeland bij het gemeentebestuur van Oosterhout.

De Raad deelt mede dat zij gemachtigd is om voor de nieuwe huisvesting van een brigade Koninklijke Marechaussee in Oosterhout te betalen, mits deze huisvesting volgens plan wordt gebouwd. Er was dus kennelijk al een plan. De raad besluit op dezelfde datum om een huis met erf en tuin aan te kopen, gelegen aan de Arendstraat te Oosterhout voor de prijs van f. 3900.-.

Plan Grote Braak

In de tuin, die aan de Grote Braak grenst, wilde men een Marechausseekazerne bouwen. Het betreffende huis was eigendom van Manuel Hertog de Jong, de leidende figuur van de kleine Joodse gemeenschap in Oosterhout.

Intussen blijkt de brigade, bestaande uit vijf personen, al op 18 augustus 1872 vanuit Geertruidenberg in Oosterhout te zijn aangekomen en te verblijven in de oude onderwijzerswoning te Middelwijk. De reden van deze voortijdige komst is niet bekend. Besloten wordt om deze onderwijzerswoning te verhuren aan de Marechaussee voor f. 100.- tot 1 mei 1873.

De bouw van de kazerne

Timmerman Johannes W.H. Brant bouwde in opdracht van de gemeente de

Voor Gevel

Het vooraanzicht van de marechausseekazerne aan de Grote Braak

gelegen Vrijheidshuis op de Heuvel, over celruimte beschikte. Ook waren er geen faciliteiten voor paarden, zoals stallen en dergelijke maar dat was ook niet nodig aangezien het hier een zogenaamde 'onbereden brigade' betrof. Marechaussees te voet dus. De huur bedroeg f. 300,- per jaar.

Dure investering

Het was voor de gemeente een dure investering. In 1882 vertrok de brigade weer naar Geertruidenberg. Het huurcontract zat er op. De Marechaussee verlangde het niet. Het gebouw, later Grote

Braak 22, werd vervolgens in-

gericht als atelier en tekenschool voor de fotograaf B.J.C. Weingärtner.

De voorzijde van het gebouw is in 1984 afgebroken. De lange achterzijde is waarschijnlijk al eerder geheel of gedeeltelijk afgebroken. De plaats waar de kazerne stond maakt momenteel deel uit van de grond van de firma Loonen brillenmakers, Arendstraat 37.

Bezoek van de koning

De Marechaussee verscheen nu alleen nog bij bijzondere gelegenheden in Oosterhout, zoals bijvoorbeeld op 17 september 1870¹¹ toen koning Willem III voor zeven dagen in logement 'De Koppelpaarden' logeerde. De Marechaussee uit Geertruidenberg zorgde daarbij voor de veiligheid van Zijne Majesteit en als dank hiervoor, kregen de commandant, de wachtmeester H. Neisingh en de Marechaussees te paard, A. Tulfer en M. Fijnhout ieder vijftig gulden. De Marechaussee te voet, P. Erkelens kreeg veertig gulden.

Ook tijdens het graven van het Wilhelminakanaal werden nog Marechaussees ingezet in Oosterhout, om toezicht te houden op het gedrag van het werkvolk, zoals dat werd genoemd.

In 1892 vertrekt de Marechaussee vanuit Geertruidenberg weer naar Raamsdonk. Daar bleef de brigade gevestigd tot 1940. De reden van de verplaatsing was waarschijnlijk de statistiek waaruit

► Marechausseekazerne voor een bedrag van f. 7984.-. Hij huurt de twee timmerlieden, Gerardus Sodderland en Adriaan Oomen in om hem daarbij te helpen.

Het werd een gebouw zoals afgebeeld op de tekening met een lengte van 32,80 meter met aan de zijde van de Grote Braak een façade met een breedte van ongeveer 11,00 meter.

In het gebouw waren onder andere opgenomen kamers voor de wachtmeestercommandant, een kantoortje, kamers voor de Marechaussees en een keuken met moos (bijkeuken). De huisvesting was naar de eisen des tijds redelijk te noemen. Het gekazerneerd wonen, één der pijlers van het Gendarmeriesysteem, was namelijk ook een bron van ergernis omdat men vaak geen enkele privacy had.

Het gezin van de wachtmeester, de commandant, leefde vaak onder één dak met de Marechaussees, die niet gehuwd mochten zijn en men moest gezamenlijk gebruik maken van de voorzieningen zoals keuken, wc en voordeur (sleutel). Vaak had alleen de wachtmeester een sleutel. Als een Marechaussee even weg wilde, dan moest hij toestemming vragen. In dit gebouw hadden de Marechaussees in ieder geval al een kamer met eigen ingang.

Geen cellen

In de kazerne waren geen cellen aanwezig, hoewel dat sinds 1852 was voorgeschreven. Het kan zijn dat de leiding van de Koninklijke Marechaussee dit niet nodig vond omdat men in het nabij

bleek dat de Marechaussee in 1890, slechts 26 processen-verbaal in Geertruidenberg en ook 26 processen-verbaal in Oosterhout had opgemaakt en in Raamsdonk 50 processen-verbaal. Van 1914 tot 1918 wordt de brigade Koninklijke Marechaussee Raamsdonk gedetacheerd in Oosterhout en toegevoegd aan de Commandant van het 3e Veldleger die in verband met de Eerste Wereldoorlog in Oosterhout zijn hoofdkwartier hield. De brigade bleef wel gewoon de politiediensten verrichten. Dit was schijnbaar goed bevallen want op 5 juni 1919 doet de burgemeester van Oosterhout weer een verzoek om permanent Marechaussee in Oosterhout te vestigen¹². Er is een toename van diefstallen en van veld- en wildstroperij. Iets wat wordt bevestigd door de commandant van de Marechaussee uit Raamsdonk. Voorts wijst de burgemeester er op dat het werk van de gemeentepolitie zeer bemoeilijkt wordt door de vele bossen in de gemeente waardoor de plegers van misdrijven zich makkelijk kunnen verschuilen. Als extra moeilijkheid voor de surveillance noemt de burgemeester ook nog de aanleg van het Wilhelminakanaal dat de gemeente van Oost naar West doorsnijdt. Het verzoek wordt afgewezen door de Minister van Justitie, op advies van de Commandant van de Koninklijke Marechaussee. Deze adviseert de minister voorts om de Rijksveldwacht ter plaatse maar uit te breiden.

In de Tweede Wereldoorlog

Pas op 1 maart 1941, wanneer de Duitse bezetter de Nederlandse politie reorganiseert en alle Rijkspolitiezorg voortaan door een korps onder de naam 'Marechaussee', zonder 'Koninklijke' laat verrichten, komt er daadwerkelijk Marechaussee in Oosterhout. Het was niet de 'Koninklijke Marechaussee' waarvoor de plaatselijke bestuurders zich in de 19e en de 20e eeuw hadden beijverd maar een passief verlengstuk van de Duitse bezetter. De Rijksveldwachters die voor de Tweede Wereldoorlog in Oosterhout werkzaam waren, werden daar ook bij ingedeeld. De echte Koninklijke Marechaussee uit deze streken is in de meidagen van 1940 teruggetrokken naar Zeeland en uiteindelijk via Frankrijk in Engeland terechtgekomen.

Waarom Marechaussee in Oosterhout?

De overwegingen van de gemeenteraad om steeds weer te proberen om de Marechaussee naar Oosterhout te halen, zijn niet bekend, maar ze zullen niet anders zijn geweest dan de overwegingen van andere bestuurders in die tijd.

De Marechaussee sinds 1818 in Noord-Brabant actief, had intussen zijn nut bewezen. Dit op militaire leest geschoeide politiekorps van een on-Nederlandse signatuur leefde per brigade gekazerneerd. Daardoor was er ten opzichte van elkaar een grote sociale controle. Door hun isolement hadden ze nagenoeg geen sociale contacten in de maatschappij en ook geen gezagsverhouding met plaatselijke overheden waardoor ze gemakkelijk zonder aanzien des persoons konden optreden. Ze waren bovendien altijd onmiddellijk inzetbaar. Ze hadden een goede opleiding en traden hard op. Dat maakte dat ze kwalitatief duidelijk afstaken tegen de veldwachters en andere ordehandhavers in Noord-Brabant. Het is dan ook wel begrijpelijk dat het gemeentebestuur van Oosterhout een brigade binnen zijn grenzen wilde hebben en daar ook veel geld voor over had. Het betekende een geduchte politiemacht van vijf personen midden in het centrum, die altijd paraat was en dus binnen enkele ogenblikken ter plaatse. Helaas voor het gemeentebestuur, het heeft niet lang geduurd. In de tweede helft van de 19e eeuw werd de politiedienst in Oosterhout aanvankelijk door (Rijks-) veldwachters verricht. In de 20e eeuw kwam de Gemeentepolitie in Oosterhout.

Noten

- 1 Mr. W. van den Hoek Geschiedenis van het Wapen der Kon.Marechaussee blz. 30 ev.
- 2 Reg. archief Tilburg nr 2000 archief Dorpsbestuur Oosterhout inv. nr..85 op verschillende genoemde data van 1805-1808
- 3 Als 2 inv.nr 86 uitgaande stukken dd. 14 juli 1807
- 4 Als 1.
- 5 BHIC invr nr 17-10665
- 6 idem
- 7 BHIC inv.nr. 17-10663
- 8 Marechausseemuseum Buren map Raamsdonkveer/Geertruidenberg
- 9 Reg. archief Tilburg nr2001 Dorpsarchief Oosterhout inv.nr. 4.
- 10 Marechausseemuseum Buren map brigade Oosterhout doos 91. Verslag vergadering gemeenteraad Oosterhout van 22 aug.1872 in de Nieuwe Bredasche en Oosterhoutsche Courant dd. 5 sept. 1872.
- 11 Idem als 10.
- 12 Idem als 10.

U vindt ons op

- LinkedIn

- Facebook

en natuurlijk op onze website:

www.heemkunde-oosterhout.nl

Daar vindt u een schat aan
historische informatie

Historisch belangrijke vondst te Oosterhout (deel 4)

DE TRAGIEK
ACHTER DE
TRIPTIEK
(EPILOOG)

(Research en redactionele uitwerking: Frans van Wanrooij)

In de voorgaande drie delen over de historisch belangrijke vondst te Oosterhout heb ik u uitgebreid mogen vertellen over wat 'geschiedschrijvers' hebben geschreven over de triptiek. Deze deskundigen hebben door de eeuwen heen veel informatie over de triptiek en haar schenkers weten te vergaren. Het was ingewikkeld om uit deze enorme hoeveelheid informatie een goed en reëel verhaal te destilleren.

De Triptiek (drieluik) is gedateerd tussen 1480 en 1520.

Familietragiek

Deze epiloog begint met de familie Joost van Dongen van Dalem in het tijdperk waarin de triptiek geschonken is. Het maatschappelijk gezag in het gebied Breda, Oosterhout en Dongen lag bij de nazaten en erven van Willem van Duivenvoorde. Het kerkelijk gezag lag bij de Johanniters-orde van St. Jan.

Joost van Dongen van Dalem, zoon van Roelof Willemsz van Dongen van Dalem en Jutta van Diemberoeck, is geboren rond 1455 en overleden in 1525. Voor zover bekend had Joost een eerste relatie met Lijsbeth Jansdr. van Ghilse, met wie hij niet getrouwd was. Uit deze relatie is omstreeks 1470 zoon Jan geboren. Jan is rond 1495 getrouwd met IJve Pauwels. Het is deze Jan die in 1499 tot de doodstraf werd veroordeeld.

Na zijn buitenechtelijke relatie met Lijsbeth trouwde Joost met Adriana Monicx, geboren circa 1470 en overleden rond 1535. Zij was de dochter van Jan Monicx en Margriet Jansdr. van Berckel. Joost was 15 jaar ouder dan Adriana. Als we uitgaan van een huwbare leeftijd voor Adriana van ongeveer 13 jaar, moet Joost toen hij haar huwde (rond 1483) 28 jaar zijn geweest. Saillant detail is dat zoon Jan en – zijn latere stiefmoeder – Adriana ongeveer even oud moeten zijn geweest. Uit het huwelijk van Joost met Adriana werden

twee kinderen geboren: Roelof en Josyne.

Roelof van Dongen, geboren rond 1500 en overleden in 1563, trouwde tweemaal. Het eerste huwelijk (1526) was met Elisabeth Croesinck, vrouwe van Benthuisen, dochter van Cornelis Croesinck en Hillegonde Jans van der Woude Alckemade. De tweede keer huwde hij Anna van Berlaer. Roelof is kinderloos overleden. Zijn zuster Josyne van Dongen, geboren rond 1500 en overleden vóór 27 september 1532, trouwde met Steven Justiniany, afkomstig uit Genua en verbonden aan het hof van de Nassaus in Breda. Uit dit huwelijk zijn geboren: Claude Justiniany en Hendryna Justiniany.

Het is eind vijftiende, begin zestiende eeuw als Joost van Dongen en zijn vrouw Adriana in grote problemen komen. Zowel kerkelijk als maatschappelijk zijn ze in ongenade gevallen. Op 18 mei 1499 wordt Joost nog heer van Dongen genoemd, maar wegens verschillende misdrijven werd hij nog in dat jaar vervallen verklaard van de heerlijkheid en naar het schijnt voor levenslang verbannen. Jan, de bastaardzoon van Joost, (zie bij Lijsbeth Jansdr. van Ghilse) werd naar aanleiding van ontvoering van en moord op een 13-jarig meisje op 2 augustus 1499 ter dood veroordeeld, 'te richten metten zwaerde'. Het vonnis schijnt te zijn uitgevoerd.

Het verhaal gaat dat Adriana Monicx haar stiefzoon Jan behulpzaam was bij de moord op het

meisje. Het hele gezin werd dan ook van het kasteel (Hoeve Lichtenberch?) verdreven, waarbij hen alle heerlijkheidsrechten werden ontnomen. Hoewel sommige berichten daarop wijzen, zijn de in rechte lijn gevolgde Van Dongens (van Dalem) al dan niet als heren van Dongen nooit meer op het kasteel teruggekeerd.

Dit alles heeft catastrofale gevolgen gehad voor het gezin, zoals verbeurd verklaring van alle goederen en verbanning van Joost. Adriana met haar nog kleine kinderen Roelof en Josyne – beide geboren ca. 1500 moeten bijna nog baby's zijn geweest - moesten hun huis Lichtenberg verlaten. Bastaardzoon Jan van Dongen is door de doodstraf gedood.

Heer van Breda was in die tijd graaf Engelbrecht van Nassau. De bewoning van het kasteel werd door graaf Engelbrecht gegund aan Jacob Peters, stedehouwer van de schout van Dongen. Er zat voor Adriana niets anders op dan hem in dat recht te bevestigen. Enig lichtpuntje was dat graaf Engelbrecht Adriana, hoewel zij er niet meer mocht wonen, wel het eigendom en vruchtgebruik van Hoeve Lichtenberg toewees, zodat het gezin niet zonder inkomen zou zijn en Adriana haar kinderen kon onderhouden. Adriana bleef zich daarop prompt vrouwe van Dongen noemen.

(Op 27 september 1532 hadden Adriana en haar zoon Roelof nog het vruchtgebruik van Hoeve Lichtenberch. De dochter van Joost en Adriana, Josyne, was inmiddels overleden. Roelof was op 27 september 1532 de voogd van de kinderen van zijn overleden zuster Josyne en verkocht met zijn moeder vóór 18 juni 1533 aan de drie dochters van Paulus van Nassau een rente, verzekerd op Hoeve Lichtenberch. Op 22 maart 1552 was de Lichtenberch nog in bezit van Roelof en zijn nicht Hendryna Justiniany, de dochter van Josyne.)

Het zal ± 1515 - 1525 zijn geweest dat Adriana, haar dochter Josyne en zoon Roelof om eerherstel streden. Joost, weliswaar verbannen, zal hierin op de achtergrond een rol hebben gespeeld. Roelof, de wettige zoon van Joost en Adriana, heeft in zijn leven getracht de familienaam enigszins te rehabiliteren. Hij bracht het zelfs tot ridder. Dit alles gebeurde dus vijfhonderd jaar geleden (1519 > 2019).

Tijdens zijn ballingschap heeft Joost van Dalem een schenking gedaan aan de Prince Kapel der

Bredasche Kapittelkerk. L. Merkelbach-van Enkhuizen schrijft in zijn aantekeningen: "Zowel de tekst en datering, als de authenticiteit van het eertijds in de Prince Kapel der Bredasche Kapittelkerk aanwezig gebrandschilderd raam: 'Joos van Daelhem heer van Dongen was, gaf dit gelas tot beternisse'".

In de periode 1500-1550 werden er in de Prince Kapel der Bredasche Kapittelkerk vele interieur-aanpassingen aangebracht. Hier waren Vlaamse Primitieven, samenwerkende Vlaamse kunstschilders, nauw bij betrokken. Het geeft te denken: Vlaamse Primitieven kunstzinnig werkzaam in de

Linker zijluik Adriana Monincx van Dongen (* ca 1470, † ca 1535)

Prince Kapel der Bredasche Kapittelkerk. En dan het gebrandschilderde raam, geschonken door Joost van Dalem. Ligt hier mogelijk een relatie met de kunstschilder van de triptiek, die gevonden is op de zolder van de St. Janspastorie?

Gezien het portret van Josyne, afgebeeld op

het rechter zijluik, moet zij, toen het portret werd geschilderd, al een jonge vrouw zijn geweest (13 jaar of iets ouder). In het wapen bij Josyne zien we het wapen van Dongen samengevoegd met het wapen van Steven Justiniy. Hieruit mag men afleiden dat Josyne toen reeds getrouwd was met Steven Justiniy. Haar moeder Adriana moet dan minimaal 43 jaar zijn geweest en vader Joost was dan ongeveer 58 jaar oud. Als de we de leeftijd van Josyne als uitgangspunt nemen, dan zou het drieluik tussen 1513 en 1520 geschilderd kunnen

Middenpaneel: 'de wenende moeder'. Maria, de moeder van Christus, die treurt met het lichaam van haar dode zoon.

zijn en niet in 1504, zoals eerder is vermeld. Veelal werd in die tijd op een triptiek, welke als altaarstuk werd gebruikt, naast de schenker(s) de afbeelding van hun patroon of naamheilige geschilderd. Adriana en Josyne hebben hun familiewapens laten afbeelden. Daar was vast een goede reden voor. Het blijkt een goede keus geweest te zijn. De schenkers zijn hierdoor te allen tijde herkenbaar gebleven! Zou om deze reden ook voor de piëta van de wenende moeder zijn gekozen. Immers was Adriane ook geen wenende moeder? Wie de kunstschilder is die het drieluik heeft geschilderd, is niet bekend. Door het Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis werd in eerste instantie de naam van Goswin van der Weyden (1465 – 1538) genoemd als vermoedelijke schilder van de triptiek. Dit is echter herroepen. Goswin was een van de Vlaamse Primitieven, meester-

kunstschilders uit de Nederlanden van de vijftiende en begin zestiende eeuw. Toch is het niet uitgesloten dat een van deze Vlaamse Primitieven, of een van hun leerlingen, gewerkt hebben aan de gevonden triptiek.

Een aantal kenmerken wijst in die richting. 'Joos van Daelhem heer van Dongen was, gaf dit glas ter beternisse aan de Prince Kapel der Bredasche Kapittelkerk.' Adriana van Dalem en haar dochter Josyne schonken in diezelfde tijd een altaarstuk aan de St. Janskerk te Oosterhout. Het is niet

*Rechter zijluik Josyne van Dalem van Dongen
* ca 1500, † vóór 27 sept. 1532*

onlogisch dat deze schenking ook ter beternisse of als eerherstel voor de familie van Dalem van Dongen is gedaan. Zowel het gebrandschilderde raam als de triptiek waren ook in die tijd kostbare schenkingen. Daar zal vast iets tegenover hebben gestaan. Een goed doordachte daad. Het mes zou aan twee kanten kunnen snijden. Immers Willem van Duivenvoorde en zijn nazaten waren altijd al

nauw betrokken bij het kerkelijk gebeuren van de St. Janskerk te Oosterhout. Joost van Dalem was leenman bij de heer van Oosterhout. De schenking van Adriana Monicx en dochter Josyne zal bij deze maatschappelijke en kerkelijke gezagsdrager zeker een teken van goede wil zijn geweest.

De schenking van Joost van Dalem aan de Prince Kapel der Bredasche Kapittelkerk ligt in dezelfde lijn. Vergiffenis en eerherstel zijn goede redenen om kostbare schenkingen te doen. Zeker als het gezien werd door de mensen die toen de maatschappelijke en kerkelijke gezagsdragers waren. Het is ook logisch dat de schenkers hun treurnis en berouw hebben willen tonen in hun gift. Dat kan goed de reden zijn dat Adriana en haar dochter Josyne gekozen hebben voor het tafereel van de Piëta. Leefde zij niet in dezelfde verdrietige omstandigheden als de Wenende Moeder, wiens zoon haar op een verschrikkelijke manier was ont-nomen? En waren ook zij niet uit hun maatschap-pelijke omgeving verbannen?

Door kerk en maatschappij was de familie Van Dalem Monicx gestraft, maar volgens het christe-lijk geloof was er ook nog een goddelijke straf. In sommige gevallen kon, volgens het geloof van die tijd, ook Gods straf door boetedoening en/of een aflaat gedeeltelijk of geheel vergeven worden. Zou de triptiek mogelijk gediend hebben als betaling voor een aflaat voor bastaardzoon Jan? Begin zestiende eeuw was het afkopen van he-melse straffen niet ongewoon. Dat de kerk de triptiek heeft aanvaard, is inmiddels duidelijk. Door de portretten van Adriana en Josyne en hun fami-liewapens is de triptiek ondertekend en weten ze in de hemel en op aarde wie de gulle 'schenkers' zijn geweest. Of Joost van Dongen van Dalem en zijn vrouw Adriana van Dongen Monicx tijdens hun

leven ook hun daden zijn vergeven en zij in ere zijn hersteld, is niet te achterhalen. Joost is mo-gelijk in ballingschap overleden op 25 september 1925. Adriana van Dongen is overleden rond 1535. Wat zou het mooi zijn als we een dag hebben met aandacht voor treurende, verdrietige, wenende moeders. Zoals we ook een dag hebben voor de rechten van het kind, en een dag voor ... Zou de Stille Zaterdag na Goede Vrijdag hier geschikt voor zijn? De Stille Zaterdag als dag voor wenende moeders!

Hiermee is 'de tragiek van de triptiek' echter niet ten einde. Deze tragiek zal nog vele eeuwen voortduren. Hierover wil ik u graag vertellen in het tweede deel van deze epiloog over de geschiede-nis van de triptiek, in het volgende nummer van De Heerlijkheid.

INTERESSE IN DE OOSTERHOUTSE GESCHIEDENIS?

Dan zijn we naar u op zoek. Allereerst natuurlijk als lid maar óók als vrijwilliger voor historisch interessant assisterend werk.

Regelmatig ontvangen wij schenkingen uit nalatenschap en/of beëindiging van bedrijven of instellingen. Foto's en materialen van derden, zoals o.a. het Nederlands Katholiek Vakverbond (NKV) en onlangs van tuinvereniging Floralia.

De heemkundekring onderzoekt deze stukken op historische informatie, maar er moet natuurlijk ook iets mee gebeuren, namelijk digitaliseren en archiveren.

Leuk werk en vooral omdat we dit samen in teamverband doen. Iets voor u? Dag- en tijdstip kan dan in overleg gepland worden. Waar? In het Trefpunt van de heemkundekring De Heerlijkheid, ingang parkeerterrein achter Huis voor Erfgoed (Speelgoedmuseum) in de Sint Vincentiusstraat.

Interesse?

Kom eens langs of mail naar:

Jan van Ham: janadje@kpnplanet.nl

word ook lid van onze heemkundekring voor maar € 25,-/jaar

Advertentie

Gezondheidswinkel
broeders
Natuurlijk gezond.

- Natuurvoeding inclusief biologisch verswaren
- Dieetvoeding voor o.a. gluten-, suiker- en/of melk vrij dieet
- Natuurlijke lichaamsverzorging en cosmetica
- Homeopathie, vitamines en voedingssupplementen

Fysieke en online winkel!

Keiweg 7 Oosterhout • t: 0162-453223 • w: broedersgezondheidswinkel.nl

Advertentie

Stichting Brabants Museum
Oud Oosterhout

**Terug in de tijd
Hoe woonde, leefde
en werkte de mens
rond 1900**

**Miniaturenpark
en Museum**
**Woonkamer
Ambachten
Roomse Hoek
Schooltje
Drukkerij
Vitrines**

Mooie tuinkamer
voor uw rustmoment
Parkeren gratis
rolstoelvriendelijk

www.brabantsmuseumoudoosterhout.nl
info@brabantsmuseumoudoosterhout.nl
Telefoon: 0162-426815
Bredaseweg 129, 4904 SB Oosterhout

OP ZOEK NAAR EEN INTERESSANTE HOBBY?

De werkgroep Organisatie is op zoek naar leden en uiteraard naar historisch materiaal. De werkgroep is geïnteresseerd in documenten, video's en foto's voor tentoonstellingen, te houden in o.a. het Gemeentehuis, Huis voor Erfgoed en Theek 5. De werkgroep komt elke dinsdagmorgen van 09.00–12.00 uur bijeen in ons Trefpunt.

Kom kennismaken want misschien is dit dé vrijetijdsbesteding die u boeit.

Interesse? Graag even een telefoontje naar **Johan Benneker, tel. 0162 – 456235.**

Broederhuis, weeshuis en patronaat in Oosterhout

Verdwenen historie

Door Paul Huismans (BHIC)

Zoals zo vaak aan het eind van de negentiende eeuw, kon ook in Oosterhout de plaatselijke Vincentiusvereniging het werk niet aan. Ze vroeg om hulp en na bemiddeling door de bisschop kwam die van de kant van de Broeders van Huijbergen. Die begonnen in 1895 met een bewaarschool en het geven van catechismusles.

Een jaar later was hun klooster met een lagere school aan de Arendstraat klaar. In 1899 openden de broeders ook een weeshuis. Het gebouw werd later als **patronaat*** in gebruik genomen. Inmiddels is het in de 70-er jaren van de vorige eeuw gesloopt om plaats te maken voor winkels. Alleen het prachtige pand Arendstraat 32, toen nog een winkel van rookwaren, nu domicilie van boekhandel Het Verboden Rijk, overleefde de gemeentelijke sloopwoede. De broeders verlieten hun monumentale pand in 1958 voor hun nieuwbouw in de Huize Limburgstraat 21.

Het broederhuis was een bakstenen gebouw in neorenaissance stijl. Het had in het midden een trapgevel met een raam in de top, bekroond met een gietijzeren kruis. Het huis had een leien dak. Boven de ingang was een gedenksteen aangebracht. De trapgevel boven de afgeschuinde hoek was versierd met een heiligenbeeld op een sokkel in een nis. Het weeshuis aan de rechterzijde was meer neoklassiek van opzet. De gevel was gepleisterd en versierd met banden.

De foto toont de kop- en zijgevel van het klooster, rechts grenzend aan de Arendstraat.

*Patronaat:

Het patronaat was een instituut voor vorming en schooling van rooms-katholieke jeugd in de 19e en 20e eeuw. De opzet van het instituut was afgeleid van het patronage-systeem. Het patronaat nam de rol van beschuttende patroon op zich en de jeugdige leden werden beschermelingen genoemd. Er bestonden aparte patronaten voor jongens en meisjes.

ROBBE

Financiële Raadgevers

Verzekeringen • Hypotheken • Belastingadvies

**Nu en in de
toekomst je financiën
goed geregeld?**

*Robbe helpt
je verder*